
Van de redactie

In dit nummer neemt niet alleen *De Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV) een belangrijke plaats in, ook de illustere voorganger uit de zeventiende eeuw komt ruimschoots aan bod. De Leidse nieuwtestamenticus Harm Hollander vergeleek enkele passages uit de brieven van Paulus in de NBV met eerdere bijbelvertalingen. Hij laat niet alleen de verschillen zien, maar wijst ook op de exegese die achter de vertaling schuilgaat. In zijn rubriek *Wat stond er eigenlijk?* bespreekt Jaap van Dorp dit keer de achtergrond van de vertaling ‘zonen van de goden’ in Genesis 6:2.

De *Statenvertaling* komt aan de orde in de volgende twee artikelen, beide geschreven vanuit taalkundig perspectief. De etymoloog Nicoline van der Sijs bespreekt in haar bijdrage de invloed van de *Statenvertaling* op het Nederlands. Zij vraagt zich af of die invloed wel zo groot is als algemeen wordt aangenomen. Zij stelt het beeld bij dat de *Statenvertaling* een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de standaardisering van het Nederlands. De Gereformeerde Bijbelstichting gaf onlangs een *Statenvertaling* met de oorspronkelijke kanttekeningen uit, die zoals in de oorspronkelijke uitgave in de marge geplaatst zijn. Wel is het Nederlands enigszins gemoderniseerd. Neerlandicus Clazien Verheul gaat dieper in op deze uitgave. Zij belicht met name de taalkundige kanten ervan.

Bij het maken van een nieuwe bijbelvertaling is de spelling van bijbelse namen altijd een aandachtspunt. In de NBV is de spelling van bijbelse namen op sommige punten licht gewijzigd. Ook zijn verschillende transcriptieregels bijgesteld en diverse andere spellingskwesaties opnieuw bekeken en geregeld. Op internet is inmiddels een nieuwe namenlijst gepubliceerd. Meer achtergronden over deze vernieuwde namenlijst geeft Jaap van Dorp, één van de samenstellers. In het najaar van 2004 is een nieuw softwareprogramma voor bijbelstudie, de *Stuttgarter Elektronische Studiebijbel*, op de markt gekomen. Oudtestamenticus Arian Verheij heeft het programma uitgetest en schetst de mogelijkheden.

In de rubriek *Kort Nieuws* treft u een overzicht aan van activiteiten en tentoonstellingen betreffende de Bijbel. Ook berichten wij over de Twentse bijbelvertaling en over enkele nieuwe onderdelen op de website van het Nederlands Bijbelgenootschap.

Evenals de vorige jaren vragen wij ook nu weer uw aandacht voor de bijgevoegde acceptgiro. U bent gewend het blad gratis thuisgestuurd te krijgen. Dit willen wij graag blijven doen, maar om de kosten enigszins te dekken geven wij u opnieuw de mogelijkheid daarin bij te dragen.

Bij voorbaat willen wij de giftgevers hartelijk danken.

Paulus.

Uit: *Moerentorbijbel*. Met illustraties van C. van Sichem, Antwerpen 1657.

Foto: Sandra Haverman/NBG

Korte impressie van de brieven van Paulus in de NBV

Vertalen – geen sinecure

Harm W. Hollander

In welk geval geeft Paulus de voorkeur aan de huwelijkse staat boven een celibatair leven? En wat zou Paulus elders bedoeld hebben: afsnijden, ontmannen of castreren? Nog een andere passage: drek, vuilnis of afval? En wat zegt *De Nieuwe Bijbelvertaling* over dit alles?

Wie de moeite neemt een of meerdere brieven van Paulus in *De Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV) te lezen en de vertaling te vergelijken met eerdere (Nederlandse) bijbelvertalingen, merkt – als het goed is – meteen de verschillen. Niet alleen is er grote aandacht besteed aan het Nederlands, de stijl en het woordgebruik, maar ook is getracht vanuit een zo zuiver en eerlijk mogelijke exegese de oorspronkelijke boodschap van Paulus weer te geven. De exegetische inspanningen zijn niet voor niets geweest: vaak heb ik moeten concluderen dat de exegese die achter de vertaling schuilgaat naar mijn bescheiden mening inderdaad de juiste of op zijn minst de meest waarschijnlijke is.

Een oude vrijster?

Een voorbeeld van een juiste exegese die geleid heeft tot een superieure vertaling is te vinden in 1 Korintiërs 7:36. In dit hoofdstuk, dat overigens – ten onrechte – gebruikt wordt als argument voor de verplichte celibataire status van priesters, bespreekt Paulus allerlei zaken betreffende huwelijk en seksualiteit. In de verzen 25-40 zijn het in het bijzonder de ongehuwden, over en tot wie de apostel spreekt. Het lijkt waarschijnlijk dat er in de christelijke gemeente van Korinte op jonge, ongetrouwde vrouwen en hun aanstaande echtgenoten sterke druk werd uitgeoefend om niet te gaan trouwen, omdat trouwen en de daarmee verbonden seksuele gemeenschap door sommige christenen daar als zonde werden beschouwd. Paulus probeert in een lang betoog een vorm van compromis te vinden. Enerzijds laat hij zijn lezers in Korinte weten dat het om

diverse redenen de voorkeur verdient ongetrouwd te blijven. Anderzijds kunnen er zich gevallen voordoen waarin trouwen toch het beste is. Van zo'n geval is sprake wanneer de aanstaande echtgenoot zijn seksuele begeerten niet kan bedwingen. Dit verwoordt de apostel in vers 36, waar letterlijk staat: 'Maar als iemand meent jegens zijn meisje onbetamelijk te handelen, moet hij, *als hij (of: zij) volledig in de bloei (van het leven) is*, doen wat hij wil: hij zondigt dan niet; laten zij maar trouwen'. Wat Paulus hier wil zeggen, is dat voorkomen moet worden dat een meisje door haar aanstaande echtgenoot 'onbetamelijk behandeld' wordt, ofwel – in 'gewoon' Nederlands – ontmaagd en zwanger gemaakt wordt. Wanneer iemand zijn seksuele driften niet kan beheersen, moet hij maar trouwen, aldus Paulus. Het exegetische probleem zit 'm vooral in het recursieerde tussenzinnetje, dat in de diverse bijbelvertalingen nogal verschillend wordt weergegeven:

'indien zij over den jeugdigen tijd gaat' (*Statenvertaling* = SV)

'indien zij reeds wat ouder wordt' (*NBG-vertaling 1951* = NBG)

'omdat zijn verlangen te heftig wordt' (*Willibrordvertaling*, herz. uitg. 1995 = WV)

'omdat ze al wat ouder wordt' (*Groot Nieuws Bijbel*, herz. ed. 1996 = GNB)

'omdat zijn verlangen naar haar te groot wordt' (NBV)

Uit deze vertalingen blijkt dat er in deze zinsnede eigenlijk twee problemen zijn, die overigens nauw met elkaar blijken samen te hangen. Het eerste probleem betreft het onderwerp van het zinnetje. Is dit 'hij', dat wil zeggen de aanstaande echtgenoot (zo WV en NBV met de vertaling 'zijn verlangen'), of is het 'zij', namelijk de aanstaande bruid (zo SV, NBG en GNB)? Het Grieks laat beide mogelijkheden toe. En ten tweede: wat betekent precies de uitdrukking 'volledig in de bloei (van het leven) zijn'? Om met het laatste te beginnen: de term die hier door Paulus gebruikt wordt (*hyperakmos*) kan naast 'volledig in bloei' ook 'over de bloei heen', 'overrijp' betekenen. Vele uitleggers en vertalers hebben voor het laatste gekozen en vervolgens niet de man maar het meisje tot onderwerp van het tussenzinnetje gemaakt: 'wanneer zij over haar bloei (of: jeugd) heen is', ofwel 'wanneer zij al wat ouder wordt'. Paulus zou hier dan betogen dat iemand met zijn aanstaande moet trouwen in het geval dat zij al wat ouder is (... omdat ze kennelijk anders de rest van haar leven zou moeten slijten als een oude vrijster?!).¹ Niets in het verband wijst er echter op dat Paulus dit bedoelt. Integendeel: het hele betoog, de antithetische parallelie met het direct volgende vers 37 en het gegeven dat alle andere enkelvoudige

werkwordsvormen in vers 36 als onderwerp de nog ongetrouwde man hebben, maken het wel zeer waarschijnlijk dat deze ook het onderwerp is van het betreffende tussenzinnetje.² Daarmee is tegelijkertijd ook het andere probleem opgelost, namelijk dat *hyperakmos* hier inderdaad 'volledig in bloei', 'volledig in de bloei van zijn leven', moet betekenen. Als de bloei van iemands leven werd (en wordt) in het algemeen diens jeugd beschouwd, een tijd die gekenmerkt werd (en wordt) door seksuele verlangens en verliefdheden. En, zo is Paulus' redenering hier, wanneer een man die in de bloei van zijn leven is, zijn seksuele verlangens niet kan bedwingen, moet hij maar trouwen; anders zou hij (door haar te ontmaagden en wellicht zwanger te maken) schande over zijn meisje brengen. Op grond van dit alles moet de conclusie dan ook luiden dat de NBV (samen met WV) in dezen een prima vertaling levert die gestoeld is op een gedegen en juiste exegeese.

Vechten tegen de wilde dieren

Een andere tekst in dezelfde brief van Paulus stelt de vertaler weer voor geheel andere problemen. In dit geval lijkt de NBV voor een vertaling te hebben gekozen die, hoewel verdedigbaar, misschien toch niet geheel recht doet aan de boodschap van Paulus. Ik doel hier op de vertaling van 1 Korintiërs 15:32a.

In hoofdstuk 15 probeert Paulus zijn lezers in Korinte ervan te overtuigen dat aan het einde der tijden de dan inmiddels gestorven christenen zullen opstaan en het heil, het eeuwige leven, zullen ontvangen. Hij verweert zich hierbij tegen mensen ('sommigen', verzen 12 en 34) die het tegendeel beweren en menen dat overleden personen nooit meer een bepaalde vorm van lichamelijke existentie zullen krijgen. Naast zijn argument dat toch ook Jezus Christus is opgestaan, geeft Paulus in de verzen 29-32 nog een paar 'bewijzen' voor zijn opvattingen. Eén daarvan is dat hij als evangelieprediker zoveel ellende moet meemaken en zo vaak bedreigd wordt, dat dit allemaal volstrekt zinloos zou zijn wanneer (hij van mening was dat) de doden aan het einde der tijden niet zouden opstaan: 'als de doden niet opstaan, laten we dan maar eten en drinken, want morgen sterven we!' (vers 32b). In dit verband merkt hij dan ook op dat hij en zijn medewerkers 'zich voortdurend aan gevaren blootstellen' (vers 30) en dat hij zelf 'elke dag sterft' (vers 31), om in vers 32a aldus (letterlijk) te vervolgen: 'als ik naar de mens in Efeze tegen de wilde dieren heb/had gevochten, wat voor mij het voordeel?' Ook dit zinnetje wordt in de diverse vertalingen verschillend weergegeven:

'Zo ik, naar den mens, tegen de beesten gevochten heb te Efeze, wat nuttigheid is het mij ...?' (SV)

‘Indien ik te Efeze, naar de mens, met wilde dieren gevochten heb, wat baat het mij?’ (NBG)
‘Wat baat het mij dat ik in Efeze om zo te zeggen met wilde beesten gevochten heb?’ (WV)
‘Waartoe zou ik in Efeze met wilde dieren gevochten hebben? Alleen voor dit leven?’ (GNB)
‘In Efeze heb ik op leven en dood gevochten; wat zou ik daarmee hebben bereikt als ik geen hoop had?’ (NBV)

In dit kleine zinnetje zijn minstens drie interpretatie- en vertaalproblemen aan te wijzen. Ten eerste: wat betekent hier de uitdrukking ‘naar de mens’? Naast de letterlijke weergave in SV en NBG, heeft de WV hiervoor ‘om zo te zeggen’, de GNB ‘Alleen voor dit leven?’ en de NBV ‘als ik geen hoop had’. Het tweede probleem zit ’m in de uitdrukking ‘vechten tegen de wilde dieren’. Is dit door Paulus letterlijk bedoeld of ziet hij de strijd tegen zijn tegenstanders (vergelijk bijvoorbeeld 16:9) als een gevecht tegen de wilde dieren, figuurlijk? In het Grieks zijn beide opties overigens goed mogelijk. En ten derde: is de gehele zin bedoeld als een realis of als een irrealis? Ook nu weer zijn beide opties mogelijk, grammaticaal gezien. Een complicerende factor is dat ook dit keer de exegetische problemen samenhangen.

Het is in dit bestek onmogelijk om alle interpretatiemogelijkheden uitgebreid te bespreken. Daarom slechts een beperkt aantal opmerkingen. Wat de uitdrukking ‘naar de mens’ betreft, lijkt de NBV precies weer te geven waar het Paulus hier om gaat: als hij ‘als mens’ tegen de wilde dieren vecht, ofwel als gewone sterveling, als een niet-christen, als iemand die geen hoop heeft op het heil en op een leven na dit leven, dan heeft dat naar zijn mening geen enkele zin.³ Verder lijkt Paulus in dit verband met zijn verwijzing naar een gevecht met de wilde dieren toch echt wel te doelen op een werkelijk gevecht met beesten en niet zo zeer op een figuurlijke strijd. Volgens het Romeinse recht was een dergelijke strijd met wilde dieren onder meer een straf voor oproerkraaiers en het lijkt voor de hand te liggen dat Paulus met zijn evangelie wel eens voor onrust heeft gezorgd, om het zacht uit te drukken. Met andere woorden: een dergelijke straf voor hem zou niet zo vreemd zijn geweest. Uiteraard gaat het hier om een vorm van doodstraf: een gevecht met wilde dieren eindigde natuurlijk altijd met de dood van de veroordeelde persoon. Afgezien van de twee min of meer letterlijke vertalingen (SV en NBG), die door hun wijze van vertalen eigenlijk alles in het midden laten, en de GNB, die hier ook niet echt helder is, hebben WV en NBV beide getracht dit dilemma (de levende Paulus spreekt van een gevecht met de wilde dieren, dat in het verleden heeft plaatsgevonden) op te lossen. De WV doet dit door de uitdrukking

‘om zo te zeggen’ (dat wil zeggen: het was geen echt gevecht tegen de wilde dieren), terwijl de NBV ervoor kiest om te spreken van een gevecht ‘op leven en dood’. Deze laatste weergave is mijns inziens echt te ver verwijderd van het origineel. Een beter alternatief zou zijn het gehele zinnetje niet te lezen als een realis, waarbij Paulus dan in het verleden echt een gevecht heeft moeten aangaan met wilde dieren, maar als een irrealis. Dan wil Paulus hier slechts zeggen dat hij in Efeze, de stad waar hij overigens deze brief schreef, weliswaar (nog) niet tegen de wilde dieren had moeten vechten, maar dat zelfs als hij een dergelijk gevecht had moeten voeren, hij dat gedaan zou hebben in de vaste overtuiging dat er na dit leven een nieuw leven wacht. Een weergave die deze lijn volgt, zou ongeveer zo kunnen luiden: ‘Als ik een mens zou zijn zonder enige hoop en ik had (hier) in Efeze tegen de wilde dieren moeten vechten, wat voor nut had het dan voor mij gehad?’

Grove taal

Een opvallend verschijnsel in de brieven van Paulus is dat hij een enkele keer wel zeer venijnig en grof uit de hoek komt, waar hij toch gewoonlijk een zorgvuldige en meestal vriendelijke toon aanslaat. Deze gevallen van grof taalgebruik vinden we in passages die handelen over de rol van de joodse wet in de christelijke gemeenschap. Voor Paulus geldt dat niet-joden (‘heidene’ dus) die christen zijn geworden, zich niet aan de joodse wet behoeven te houden. Zaken als besnijdenis, allerlei spijswetten en godsdienstige feesten hebben voor hem in de christelijke gemeenten afgedaan. Een aantal malen voelt hij zich genoopt zich te verweren tegen (joodse) medegelovigen die van mening zijn dat heiden-christenen wel degelijk de geboden van de joodse wet in acht moeten nemen. Precies in een dergelijk verband schuwt Paulus enige grove taal niet. Het is zeker interessant om te kijken hoe dit in de NBV in vergelijking met andere vertalingen is weergegeven.

Het eerste voorbeeld is Galaten 5:12. Hier beschrijft Paulus zijn tegenstanders, die de christenen in de diverse gemeenten van Galatië tot andere gedachten proberen te brengen, als mensen ‘die u verontrusten’ (NBG), als ‘opruiers’ (WV en GNB) of ‘onruststokers’ (NBV). Maar daar blijft het niet bij: de apostel voegt er direct een sneer aan toe:

‘Och, of zij ook afgesneden werden ...!’ (SV)
‘Zij moesten zich maar laten snijden ...!’ (NBG)
‘Zij moesten zich meteen maar laten ontmannen ...!’ (WV)
‘Zij moesten zich maar castreren ...!’ (GNB)
‘Zij moesten zich laten castreren ...!’ (NBV)

Het Griekse werkwoord dat hier vertaald wordt met ‘afsnijden’, ‘snijden’, ‘ontmannen’ of ‘castreren’ (*apokoptoo*) betekent ‘afhakken’, ‘afslaan’, en komt als zodanig ook een aantal keren elders in het Nieuwe Testament voor.⁴ Gewoonlijk wordt de term hier – de lezer(es) neme mij dit alles overigens niet kwalijk – als ‘ontmannen’ opgevat⁵, dat wil zeggen als het ‘beroven van de mannelijke primaire geslachtsorganen, namelijk de zaadklieren (testes), al of niet samen met de penis’ (Van Dale).

Daarnaast is castratie ‘de onvruchtbaarmaking door verwijdering van de zaadballen’ (Van Dale). Het is in dit verband interessant te zien dat het werkwoord in deze betekenis ook voorkomt in het Oude Testament (uiteraard in de oude Griekse vertaling ervan, de Septuaginta). In Deuteronomium 23:2 lezen we namelijk dat ‘mannen bij wie de zaadballen zijn geplet of *het lid is afgesneden* (*apokekommenos*), niet mogen deelnemen aan de dienst van de HEER’ (NBV).⁶

Wat Paulus in deze tekst in al zijn sarcasme bedoelt te zeggen, is dat zijn tegenstanders, die zo hameren op gehoorzaamheid aan de joodse wet, inclusief de besnijdenis, dat wil zeggen het wegsnijden van de voorhuid, bij zichzelf dan ook maar alles moeten laten wegsnijden.

Deze interpretatie pleit dus mijns inziens niet zozeer voor de vertaling ‘castreren’ (GNB en NBV), maar voor een vertaling als ‘ontmannen’ (WV) of ‘zich hun het lid laten afsnijden’. Dit laatste klinkt weliswaar zeer grof, maar is zeker zo door Paulus bedoeld en zou bovendien goed concordant zijn met de vertaling van Deuteronomium 23.

Een ander voorbeeld van grove, of beter: platte taal vinden we in de brief aan de Filippenzen. Ook in deze brief meent Paulus zich te moeten verdedigen tegen mensen die nogal wat kritiek op hem hebben. In hoofdstuk 3 wijst hij erop dat hij voor zijn bekering tot het christendom een voorbeeldige jood was, maar dat hij zijn joodse achtergrond als ‘verlies’ is gaan beschouwen toen hij Jezus Christus leerde kennen (verzen 7-8). Omwille van Christus heeft hij, zo schrijft hij in vers 8, alles opgegeven. Direct na deze opmerking volgt nog in hetzelfde vers een korte zinsnede over zijn huidige, christelijke kijk op zijn joodse verleden, die in de diverse vertalingen zo wordt weergegeven:

‘en acht die drek te zijn’ (SV)

‘en houd het voor vuilnis’ (NGB)

‘en ik beschouw alles als vuilnis’ (WV)

‘voor mij is alles vuilnis’ (GNB)

‘ik heb alles als afval weggegooid’ (NBV)

Het Griekse woord dat hier met ‘drek’, ‘vuilnis’ of ‘afval’ is weergegeven (*skubala*), betekent ‘mest’ of ‘uitwerpselen’ (van mensen en dieren), ofwel met een wat ouderwetse term ‘drek’. Zo komen we het woord dan ook met enige regelmaat in de Griekse literatuur tegen. Josephus verhaalt bijvoorbeeld hoe de Joden in Jeruzalem, dat door de Romeinen belegerd werd, ‘de riolen en de oude koeienmest doorzochten en *de drek* als voedsel opaten ...’ (*De bello judaico* 5,571).⁷ De vertalingen ‘vuilnis’ (NGB, WV en GNB) en ‘afval’ (NBV) lijken stuk voor stuk pogingen het grove taalgebruik van Paulus wat te verzachten. Bij ‘vuilnis’ of ‘afval’ denken we immers heden ten dage niet aan ‘uitwerpselen’, maar veeleer aan netjes in zakken en mini-containers opgeruimde rommel. Toch verdient het mijns inziens de voorkeur ook de toon van Paulus’ boodschap in dezen exact weer te geven. Als de apostel zijn joodse verleden in vergelijking met de winst van het christelijk geloof als ‘drek’ (of, zoals velen nu zouden zeggen, als ‘shit’) omschrijft, dient dit in de vertaling door te klinken. Daarom hadden de vertalers er in de NBV niet voor moeten terugdeinzen te kiezen voor ‘drek’ (of een modernere term), te meer daar dit woord ook in de vertaling van Sirach 27:4 (zie noot 7) gebruikt wordt.

Ten slotte

Bovengenoemde voorbeelden uit de NBV hebben slechts ten doel de lezer te laten zien hoe moeilijk het interpreteren en vertalen van bijbelteksten is. De brieven van Paulus zijn geschreven in een taal die voor ons vreemd is, vanuit een cultuur die de onze niet is en voor mensen die wij in het geheel niet kennen. Slechts met heel veel inspanning lukt het in een aantal gevallen te achterhalen wat Paulus toen bedoeld zal hebben. Vaak echter blijven er meerdere interpretaties mogelijk. In alle gevallen moet een vertaler keuzes maken en op grond van zijn (of haar) interpretatie op zoek gaan naar de beste vertaling, en als het even kan, ook nog in goed, mooi en begrijpelijk Nederlands. De NBV is een nieuwe poging de aloude teksten in modern Nederlands weer te geven. Een poging die zeker gelukt is, al kan het altijd wel weer anders (en een enkele keer wellicht beter). Maar dat weten ongetwijfeld allen die aan de NBV hebben meegewerkt, als geen ander ...

Dr. H.W. Hollander is docent voor het hellenistisch Grieks, de oriëntatie in en de uitlegging van het Nieuwe Testament bij de Faculteit der Godgeleerdheid aan de Universiteit Leiden.

Noten

1. 'De gedachte is dus, dat de tijd voor het meisje niet voorbij mag gaan'. Zo F.W. Grosheide, *De eerste brief aan de kerk te Korinthe*, Kampen 1957, p. 212.
2. Het onderwerp is overigens dus niet, zoals vooral door vroegere exegeten en vertalers werd aangenomen, de vader van het meisje, die zijn dochter al dan niet moet uithuwelijken, maar de aanstaande bruidegom zelf. Voor de interpretatie en vertaling van het betreffende tussenzinnetje maakt dit overigens niet uit. Zie hiervoor ook H.W. Hollander, *I Korintiërs I. Een praktische bijbelverklaring*, T&T, Kampen 1996, p. 135-136.
3. Vergelijk het gebruik van de uitdrukking 'naar de mens' in I Korintiërs 3:3, '... Wanneer u afgunstig en verdeeld bent, dan bent u toch gebonden aan de wereld, dan leeft u toch *als ieder ander?*' (NBV).
4. Zie bijvoorbeeld Marcus 9:43, 'Als je hand je op de verkeerde weg brengt, hak hem dan af...' (NBV); zie verder Marcus 9:45; Johannes 18:10, 26; Handelingen 27:32.
5. Zie bijvoorbeeld W. Bauer, *Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur*, Berlin/New York 1988, s.v. *apokoptoo*.
6. Zie verder bijvoorbeeld Philo, *De specialibus legibus* I, 325; Lucianus, *Eunuch* 8; Epictetus, *Dissertationes* 2, 20, 19.
7. Zie verder bijvoorbeeld Sirach 27:4, 'Als je een zeef schudt komt er afval te voorschijn, als een mens spreekt komt de drek van zijn gedachten naar boven' (NBV); Philo, *De sacrificiis Abelis et Caini* 139; Plutarchus, *Moralia* 352 D.

Wat stond er eigenlijk?

De NBV vergeleken met vroegere vertalingen (5)

Jaap van Dorp

De Bijbel wordt steeds opnieuw vertaald, en daar zijn verschillende redenen voor te geven: nieuwe ontwikkelingen in de Nederlandse taal, in de bijbelwetenschap, in de taal- en vertaalwetenschap en in de archeologie. In de rubriek *Wat stond er eigenlijk?* worden voorbeelden gegeven van eerder gemaakte bijbelvertalingen en de invloed van nieuwe ontwikkelingen op meer recente vertalingen zoals *De Nieuwe Bijbelvertaling (NBV)*. Dit keer komt een detail in **Genesis 6:2 aan de orde.**

De vertaling van Genesis 6:2 luidt in *De Nieuwe Bijbelvertaling*:

'De zonen van de goden zagen hoe mooi de dochters van de mensen waren, en ze kozen uit hen de vrouwen die ze maar wilden.' Opvallend is de weergave van de Hebreeuwse woorden *benee ha-'èlohiem* met 'zonen van de goden'. In de *Statenvertaling*, *NBG-vertaling 1951* en de *Willibrordvertaling* luidt de vertaling daarvan respectievelijk 'Gods zonen', 'zonen Gods' en 'zonen van God'.

Op grond van het Hebreeuws zijn beide vertalingen te verdedigen.

Het woord *'èlohiem* kan worden opgevat als een meervoud van *'eel*, 'godheid, god' maar ook als de zogeheten pluralis intensivus met singularisbetekenis 'God'. Sommige vertalingen zoals *Today's English Version* laten in een voetnoot bij Genesis 6:2 ook zien dat een alternatieve vertaling heel wel mogelijk is.

Bovennatuurlijke of aardse wezens

Er zijn in de loop van de tijd verschillende interpretaties van *benee ha-'èlohiem* gegeven.¹ In de kanttkening bij de *Statenvertaling* zijn het de 'nakomelingen der gelovige voorvaderen die de ware religie beleden, en met hun huisgezinnen (als zijnde Gods kerk) van het ongelovig en vleselijk geslacht der Kainieten waren afgescheiden. Gelijk daartegenover

Voorspel op de zondvloed. Genesis 6:2-4 volgens Crispijn de Passe.

Uit: Crispijn de Passe, *Liber Genesis*, Arnhem 1612.

Foto: Sandra Haverman/NBG

door de dochteren der mensen meest verstaan worden de nakomelingen van Kaïn, plegende afgoderijen, en levende naar het vlees.² Het gaat in deze voorstelling, waarin wordt gezinspeeld op een tegenstelling tussen de nakomelingen van Seth en de afstammelingen van Kaïn, duidelijk om aardse wezens.³ Ook volgens de midrasj op Genesis moeten we denken aan menselijke personen. De *benee ha-’èlohiem* zijn de zonen van rechters, de aristocratie die de bevolking voorgaat in immoreel gedrag. Deze degeneratie werd beschouwd als het voorspel op de vernietiging van de aarde door de zondvloed (Genesis 6:9 vv.).

De meeste exegeten menen dat met de *benee ha-’èlohiem* juist bovennatuurlijke, hemelse wezens zijn bedoeld. Als benaming van engelen bijvoorbeeld heeft die interpretatie heel oude papieren in de joodse en christelijke bijbeluitleg.⁴ Het gaat in Genesis 6 niet om een huwelijk tussen de zonen van de ene groep mensen en de dochters van een andere groep, maar om een huwelijk tussen goddelijke en menselijke wezens zoals we de verhalen daarover kennen uit bijvoorbeeld de Griekse mythologie en de Ugaritische literatuur.⁵ Genesis 6 verwijst naar de voorstelling van een godenwereld zoals die in het Oude Testament is verondersteld, bijvoorbeeld in Psalm 29:1 en Job 1:6; 2:1. Met *benee* (status constructus van *baniem*) is aangeduid dat het wezens betreft die behoren tot de categorie van de goden.

De weergave in *De Nieuwe Bijbelvertaling* sluit bij deze interpretatie aan. *Benee ha-’èlohiem* was op zich goed met ‘goden’ te vertalen.

Maar aangezien zij in Genesis 6:2 uitdrukkelijk worden geïntroduceerd naast de ‘dochters van de mensen’, ging de voorkeur uit naar de parallelle constructie ‘zonen van de goden’.

Dr. J. van Dorp is als oudtestamenticus verbonden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.

Noten

1. Zie voor een beknopt overzicht J. Hong, ‘Problems in an obscure passage: Notes on Genesis 6.1-4’ in: *The Bible Translator* 40 (1989), p. 419-426.
2. Geciteerd uit de nieuwste editie van de *Statenbijbel* met kanttekeningen, in 2004 uitgegeven door de Gereformeerde Bijbelstichting in Leerdam.
3. Zie bijvoorbeeld G.Ch. Aalders en W.H. Gispen Wzn. (red.), *De Bijbel in nieuwe vertaling. Het Oude Testament van verklarende aantekeningen voorzien* (deel I), Kampen 1952, p. 9. In deze uitgave is de NBG-vertaling 1951 gebruikt.
4. Deze interpretatie is verder te vinden in J.H. Bavinck en A.H. Edelkoort, *Bijbel in de Nieuwe Vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap met verklarende kanttekeningen*, Baarn 1954, p. 20.

-
5. Zie voor deze opvatting ook de aantekening in de *Willibrordvertaling* (1995) bij Genesis 6:1-4: 'Het bestaan van "reuzen", de vrucht van verbintenissen tussen aardse vrouwen en hemelse wezens is vermoedelijk een oude overlevering, die gebruikt wordt om een theologische visie uit te drukken. De vermenging van de goddelijke en menselijke sferen illustreert de verdorvenheid van de mensen en dient als inleiding op het vloedverhaal.' Volgens de aantekening in de *Groot Nieuws Bijbel* (1998) is 'godenzonen' een van oorsprong Kanaänitische aanduiding van hemelse wezens. Doordat zij paren met aardse vrouwen ontstaan er reuzen, de heroën uit de oertijd.

De invloed van de *Statenvertaling* op het Nederlands

Nicoline van der Sijs

Algemeen wordt verondersteld dat de *Statenvertaling* uit 1637 een grote invloed heeft uitgeoefend op het Standaardnederlands. De *Statenvertaling* is immers eeuwenlang dagelijks gelezen? Maar is de invloed van deze bijbelvertaling wel zo groot?

Toen de Dordtse synode in 1618 besloot tot het vervaardigen van de *Statenvertaling*, bestond er al een groot aantal Nederlandse bijbelvertalingen. Het Woord Gods diende immers zo ruim mogelijk verbreid te worden. Het is dan ook geen toeval dat het eerste Nederlandstalige gedrukte boek een Bijbel was: de zogenoemde *Delftse Bijbel* van 1477. Dit was een vertaling van de Latijnse Vulgaatbijbel. Toen begin zestiende eeuw de Duitse hervormde bijbelvertaling van Maarten Luther verscheen, werd deze vrijwel onmiddellijk in het Nederlands vertaald. De volledige vertaling ervan verscheen in 1535 bij de Antwerpse uitgever Jacob van Liesvelt – ze wordt dan ook de *Liesveltbijbel* genoemd. In de zestiende eeuw zag een groot aantal Nederlandse bijbelvertalingen het licht, waarvan de bekendste en meest gebruikte de *Deux-Aesbijbel* uit 1561-1562 was. Maar verreweg de bekendste bijbelvertaling is toch de *Statenvertaling*. Die verscheen in 1637 en werd gefinancierd en geautoriseerd door de Staten-Generaal – vandaar de naam, die overigens pas in de achttiende eeuw is ingeburgerd. De Dordtse synode hechtte bijzondere waarde aan het taalgebruik, en formuleerde dan ook enkele algemene richtlijnen. De vertaling moest de Hebreeuwse en Griekse grondtekst getrouw volgen. De tekst moest gesteld zijn in een algemene, heldere taal. Die taal diende zuiver te zijn, dus zo min mogelijk leenwoorden te bevatten. Tot slot moest alles van de bestaande vertalingen (met name van de *Deux-Aesbijbel*) behouden blijven wat niet in strijd was met de waarheid of de zuiverheid en het eigen

karakter van het Nederlands – op die manier wilde de synode een breuk met het verleden vermijden.

Uitdrukkingen

Welke bijbelse sporen zijn er in het hedendaagse Nederlands te vinden? Ik vertel niets nieuws wanneer ik constateer dat een zeer groot aantal bijbelse uitdrukkingen en woordverbindingen dankzij het veelvuldige bijbellezen onderdeel is geworden van het Nederlands – iedereen kent en gebruikt ze wel. Al vanaf de zeventiende eeuw zijn hiervan inventarisaties aangelegd, het meest recent in *Spreekwoorden en zegswijzen uit de bijbel* van J. van Delden uit 1990 en het *Bijbels lexicon* van K. van Dalen-Oskam en M. Mooijaart uit 2000. Daarbij gaat het soms om letterlijke stukken bijbeltekst die spreekwoordelijk zijn geworden (zoals *in goede aarde vallen, de dag des oordeels, een doorn in het oog*), maar vaak ook om door de bijbeltekst geïnspireerde uitdrukkingen die niet woordelijk zo in de bijbel voorkomen, zoals *iets met de mantel der liefde bedekken, een ongelovige Thomas, een verboden vrucht en de zondebok zijn*. Een steekproef levert op dat ongeveer de helft van de uitdrukkingen letterlijk in een bijbelvertaling voorkomt (vaak in de *Statenvertaling*, maar dikwijls ook al in een eerdere vertaling). De rest is eerder geïnspireerd door de inhoud van de bijbeltekst dan door de precieze formulering – in die gevallen is dus geen sprake van invloed van de bijbelvertaling op het Nederlands.

Brontaalgetrouw

Niet iedereen zal zich realiseren dat veelgebruikte en populaire omschrijvingen als de *tocht der tochten* voor de Elfstedentocht teruggaan op een bijbelse constructie. Indachtig de opdracht van de Dordtse synode hebben de vertalers de Hebreeuwse en Griekse grondtekst van de bijbel namelijk nauwgezet gevolgd. Het gevolg was een letterlijke vertaling met veel vreemde (Hebreeuwse of Griekse) constructies, wat bepaald niet leidde tot ‘natuurlijk’ Nederlands. In moderne terminologie zouden we kunnen zeggen dat de *Statenvertaling* meer brontaalgetrouw dan doeltaalgericht was. Zo staan in de (moderne en oorspronkelijke) *Statenvertaling* hebraïsmen te lezen als ‘den berg Uwer heiligheid’ (Psalm 43:3) in plaats van ‘uw heilige berg’, en ‘wegen der duisternis’ (Spreuken 2:13) voor ‘duistere wegen’. De meeste Hebreeuwse en Griekse constructies zijn niet overgenomen in het Standaardnederlands, met één zeer belangrijke uitzondering: de zogenoemde bijbelse of Hebreeuwse genitief die we vinden in bijvoorbeeld *de God der goden, het heilige der heiligen, ijdelheid der ijdelheden en het lied der liederen*. Schrijvers en

journalisten gebruiken deze graag; behalve in de *tocht der tochten* ook in bijvoorbeeld de *tekst der teksten* of de *ramp der rampen*.

Geen dialectismen

Volgens de richtlijnen van de Dordtse synode moesten de Statenvertalers algemene taal gebruiken, dus dialectismen of regionalismen in de woordkeus of klankleer vermijden. Dat is over het algemeen goed gelukt. Slechts incidenteel werd een regionaal woord of een regionale woordvorm verkozen, zoals het Zuid-Nederlandse *gebuur* in plaats van *buur* en *keten* in plaats van *ketting*, of het Noord-Nederlandse *besem* in plaats van het Zuid- en Oost-Nederlandse *bessem*.

De meeste overzichtswerken van de geschiedenis van de Nederlandse taal vermelden dat de *Statenbijbel* een duidelijk Zuid-Nederlandse inslag heeft. Als bewijs voor deze stelling wordt er dan meestal op gewezen dat een groot deel, volgens sommigen ‘bijna de helft’, van het vertalerscollectief uit de Zuidelijke Nederlanden kwam. Als we echter nagaan waar de tweeëntwintig medewerkers (van wie twee in het harnas stierven) zijn geboren, blijkt dat van slechts vier de wieg in het Zuiden heeft gestaan.

En als we vervolgens in concreto het woordgebruik bezien, blijkt dat meestal Noord-Nederlandse varianten de voorkeur kregen boven Zuid-Nederlandse. Zo kozen de vertalers voor *ophopen* in plaats van *optassen*, *gunste* in plaats van *jonste*, *beurte* in plaats van *gebeurte*, *eyschen* (‘eisen’) in plaats van *heyschen*, *vleesch* in plaats van *vleysch* en *betoonen*, *toon*, *vertoon* in plaats van *betooen*, *toogen*, *vertoogen*. Voor vrouwelijke persoonsnamen gebruikten zij uitsluitend de noordelijke vorm *-esse*: *dienaresse*, *prophetesse*, niet de zuidelijke vorm *-erse*. Een *d* tussen twee klinkers bleef altijd behouden, terwijl deze in zuidelijke dialecten meestal wegviel of veranderde in een *j*: de vertalers schreven dus *vergaderen*, *spoeden*, *verblijden*, *bevrijden*, *sieden*, *nederleggen* en niet *vergaren*, *spoeyen*, *verblyen*, *bevrijen*, *sien*, *neerleggen*.

Duitse invloed

Weinig bekend is dat via bijbelvertalingen een groot aantal Duitse leenwoorden is toetgetreden tot het Nederlands. Het gaat om woorden die we dagelijks gebruiken en die door bijna niemand meer als leenwoord worden herkend. De sterke Duitse invloed was te danken aan het feit dat de meeste zestiende-eeuwse bijbelvertalingen gebaseerd waren op de Duitse *Lutherbijbel*, en er geleidelijk een speciale bijbeltaal ontstaan was die duidelijk Duits gekleurd was. De Duitse leenwoorden kwamen via eerdere bijbelvertalingen terecht in de *Statenvertaling*, omdat de opdracht

van de Dordtse synode was om zoveel mogelijk van de bestaande vertalingen te behouden.

Daar komen nog een paar belangrijke feiten bij. Van de tweeëntwintig medewerkers aan de *Statenvertaling* waren er namelijk maar liefst vijf geboren en getogen in Duitsland, waar zij gemiddeld de eerste 25 jaar van hun leven doorbrachten. Verder woonden drie van de vier in de Zuidelijke Nederlanden geboren medewerkers enige tijd in Duitsland (waarvan twee meer dan vijftien jaar). En alle Noord-Nederlanders woonden en studeerden voor kortere of langere tijd in Duitsland. Tot slot spraken twee medewerkers van huis uit een Nedersaksisch dialect (Overijssels of Drents), een dialect dat veel overeenkomsten vertoont met de aangrenzende Nedersaksische of Nederduitse dialecten in Duitsland. Dat betekent dat de helft van de medewerkers afkomstig was uit de oostelijke provincies of Duitsland, terwijl slechts één medewerker uitsluitend in een Zuid-Nederlands sprekende omgeving opgroeide! Je kunt bijna stellen dat de *Statenvertaling* een Nederlands-Duits samenwerkingsverband is geweest ...

Op basis van deze gegevens is dus eerder oostelijke dan zuidelijke invloed in de vertaling te verwachten. En dat klopt dan ook: het aantal Duitse leenwoorden in de *Statenvertaling* is zeer groot. De meeste van deze woorden kwamen al voor in eerdere bijbelvertalingen. Zo kende de *Liesveltbijbel* onder andere de Duitse leenwoorden: *afvallig, beroemd, burgerrecht, dankzegging, dierbaar, diensthuis, eersteling, godzalig, hooglied, klaaglied, krijgsknecht, krijgsman, krijgsvolk, lusthof, nieuweling, richtsnoer, schriftgeleerde, slachtoffer, vreemdeling, vrijstad, zilverling* en *zuigeling*. En in de *Deux-Aesbijbel* kwamen al voor: *bondgenoot, bestendig, bezoedelen, boetvaardigheid, bouwvallig, dagloner, dankoffer, diefstal, dienstbaar, echtbreker, evenbeeld, gelukzalig, halsstarrig, handelaar, heftig, Heiland, huichelaar, ijver, kleingelovig, loofhut, nederig, onderrichten, oponthoud, overheid, overreden, overweldigen, profetisch, schandvlek, toevallig, trots, tuchtigen, voorhuid, vuurwerk* en *wonderbaarlijk*.

Het opvallendste Duitse leenwoord was ongetwijfeld het wederkerend voornaamwoord *zich*, met de nadrukkelijke vorm *zichzelf* – dit is opvallend, omdat een taal vrijwel nooit voornaamwoorden ontleent aan een andere taal. In de volkstaal werd toen en nu *hem/haar(zelve)* of *zijn eigen* gebruikt: ‘Hij wast hem’ of ‘Hij wast z’n eigen.’ Begin zeventiende eeuw verkozen vooraanstaande taalgebruikers, schrijvers en wetenschappers *zich*, omdat *hem* en dergelijke ambigu was. Als voorbeeld gaven zij onder andere de tegenstelling tussen ‘*hy heeft sich bekeerd*’ (dus *sich selven*) en ‘*hy heeft hem bekeerd*’ (*iemand anders*). Bij deze keuze sloten de bijbelvertalers zich aan.

Kunstmatige spellingonderscheidingen

Op de spelling heeft de *Statenvertaling* geen bijzondere invloed uitgeoefend. Hoewel de vertalers veel aandacht besteedden aan de vraag hoe woorden gespeld dienden te worden, vinden we daarvan in het moderne Nederlands niets terug. Een belangrijk uitgangspunt van de Statenvertalers was dat betekenisverschillen dienden te worden uitgedrukt in de spelling. Als gevolg daarvan maakten ze allerlei kunstmatige spellingonderscheidingen, zoals tussen het bezittelijk voornaamwoord *sijn* en het werkwoord *zijn*, of tussen het bijwoord *doodt* en het zelfstandig naamwoord *doot*. Deze fijne onderscheidingen zijn evenwel verdwenen uit het taalgebruik – en zelfs uit de moderne versie van de *Statenvertaling*.

In de negentiende eeuw werd de spelling tweemaal van overheidswege officieel vastgelegd, en beide keren had dit omspelling van de *Statenvertaling* tot gevolg. Geen van beide regelingen hield rekening met de ouderwetse bijbelspelling. Wel maken we nog steeds consequent verschil tussen *liggen* en *leggen*, *kunnen* en *kennen* en *denken* en *dunken*. In de Hollandse spreektaal bestond en bestaat dat verschil niet – denk aan bijvoorbeeld ‘Leg niet te zeuren’, ‘Hij ken dat niet’, ‘Hij kon mij’ en ‘Ik heb het boek weggelegen’. In de zeventiende eeuw werd het beschaafd geacht om deze woordparen van elkaar te onderscheiden, en alle grote schrijvers namen dit verschil in acht. De Statenvertalers volgden hen hierin.

Archaïsmen

‘Gij zult niet stelen’, ‘de HEERE’, ‘in den Naam des Vaders, en des Zoons, en des Heiligen Geestes’, ‘vreze’, ‘Kindeke’, ‘kuddeke’, ‘beddeke’ – zo staat het nog steeds in de twintigste-eeuwse *Statenvertaling*. Opvallend zijn het voornaamwoord *gij*, het gebruik van naamvallen (*des, den*), de slot-*e* in *vreze, HEERE* en de verkleiningsuitgang *-ke* in plaats van *-je*. Dit zijn allemaal ouderwetse vormen die uit het Standaardnederlands zijn verdwenen, ondanks het feit dat zij in de *Statenvertaling* volop aanwezig zijn en waren. Kennelijk heeft de bijbelvertaling deze grammaticale vormen niet voor het Nederlands kunnen behouden. Archaïsche verkleinvormen als *beddeken* leidden in de negentiende eeuw bij de kerkgangers tot grote misverstanden. Zo lasen catechisanten ‘Neem uw beddeken op’ als ‘Neem uw bed-deken op’.

De balans

Als we de balans opmaken, kunnen we stellen dat de *Statenvertaling* eigenlijk slechts op twee terreinen substantieel invloed op het Nederlands heeft uitgeoefend. Aan de vertaling danken we ten eerste een groot aantal

Duitse leenwoorden en een groot aantal uitdrukkingen – waarvan slechts ongeveer de helft teruggaat op de bijbelvertaling zelf, en dan nog niet eens speciaal op de *Statenvertaling*. Daarnaast heeft de *Statenvertaling* het gebruik van enkele vormen gesteund, maar niet geïnitieerd, zoals het verschil tussen *liggen* en *leggen*. Op de spelling en grammatica heeft de *Statenvertaling* geen invloed gehad, omdat ze van het begin af aan archaïsch was en afweek van wat toen gebruikelijk was, en omdat ze bovendien niet meegroeide met de veranderende standaardtaal. Nadat de vertaling in 1657 grondig was herzien, werd de tekst gefixeerd. Dat ging zelfs zo ver dat er maar liefst zestien jaar overleg nodig was voordat de Staten-Generaal in 1686 toestemming gaf om het ontbrekende *grensen* in Jozua 13:2 toe te voegen ('Dit is 't land dat overgebleven is: alle [grensen] der Philistijnen ende het gansche Gesuri'). In de vele volgende drukken bleef de tekst in principe ongewijzigd (hierop zagen door de kerk aangewezen correctoren toe), zodat het taalgebruik steeds verder af ging staan van de levende taal. Pas na de scheiding van kerk en staat in 1796 stopte de overheidsbemoeienis.

De betekenis van de *Statenvertaling* voor het Nederlands is niet te vergelijken met die van de *Luthervertaling* voor het Duits. Terwijl de *Luthervertaling* het begin van de standaardisering van het Duits vormde en als voorbeeld gold in kwesties van taalgebruik, spelling en stijl, verscheen de *Statenvertaling* op een moment dat er al vele toonaangevende werken aan de standaardisering waren gewijd, zoals de *Nederduitse orthographie* van P. de Heuter uit 1581, de *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst* (Dialogo over de Nederlandse grammatica) van H.L. Spiegel uit 1584, het *Etymologicum Teutonicæ Linguae, sive Dictionarium Teutonico-Latinum* (Etymologisch woordenboek van de Nederlandse taal of Woordenboek Nederlands-Latijn) van Cornelis Kiliaan uit 1599 en *De Nederduytsche Grammatica ofte Spraec-konst* (De Nederlandse grammatica) van Christiaan van Heule uit 1625. Hierdoor kreeg de *Statenvertaling* de rol van navolger en niet die van initiator. Alleen in de gevallen waarin de Statenvertalers de tijdgeest goed hadden aangevoeld en kozen voor taalverschijnselen die ook de voorkeur hadden van de schrijvers en taalkundigen, zal de *Statenvertaling*, door haar grote gezag en verspreiding, een rol gespeeld hebben in de ruimere verbreiding van het desbetreffende verschijnsel.

Dr. N. van der Sijs is etymoloog. In 2004 verscheen van haar *Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN*, waarvan hoofdstuk 3 geheel gewijd is aan bijbelvertalingen.

Heruitgave van de Statenvertaling met kanttekeningen Van 'des noots zijnde' naar 'zo nodig'

Clazien Verheul

De Gereformeerde Bijbelstichting heeft onlangs een Statenvertaling met de oorspronkelijke kanttekeningen uitgegeven. Wel is het Nederlands enigszins gemoderniseerd, zoals de Bijbelstichting dat in de loop der tijden ook steeds met de bijbeltekst heeft gedaan.

Negenenvijftigduizend aantekeningen in de marge telde de *Statenvertaling* in 1637 en dat zijn er erg veel. Al snel werden dan ook bijbels zonder deze zogeheten kanttekeningen gedrukt om aan de behoefte aan goedkopere en hanteerbaarder bijbels tegemoet te komen. In de loop der tijd verschenen er nauwelijks nog uitgaven met kanttekeningen, hoewel deze door de Statenvertalers wel degelijk als integraal onderdeel van hun vertaling beschouwd werden. In de twintigste eeuw is door Den Hertog en door Kok een Bijbel met de kanttekeningen uitgegeven, in 1972 verscheen een facsimile van de editie met kanttekeningen van 1657 van Van Ravensteijn en in 1997 verschenen de door Tukker geredigeerde kanttekeningen los, zonder de bijbeltekst. Nu zijn onlangs de kanttekeningen door de Gereformeerde Bijbelstichting (GBS) opnieuw uitgegeven, in de marge van de bijbeltekst, precies zoals in de zeventiende eeuw, en in één band van A4-formaat. De uitgave is niet alleen handzamer dan de bestaande uitgaven in folio of in meerdere banden, hij is met 60 euro ook veel goedkoper.¹ De kanttekeningenbijbel bevat grotendeels hetzelfde materiaal als de editie van Van Ravensteijn: de toestemming aan de weduwe Van Ravensteijn voor het drukken van de Bijbel, de acte van autorisatie en approbatie, de woordregisters op het Oude en Nieuwe Testament, de inleidingen op de bijbelboeken en de samenvattingen voor elk hoofdstuk. De apocriefe boeken, met de waarschuwing aan de lezers ervan, staan er niet in. Kaarten, die op verzoek tegen meerprijs meegebonden werden, zijn ook niet opgenomen. Het is opvallend dat elke verantwoording van

Sem, Cham en Jafeth.

11 Maar ²⁷de aarde was verdorven ²⁸voor Gods aangezicht; en de aarde was vervuld met wrevel.

12 Toen zag God de aarde, en zie, zij was verdorven; want ²⁹al het vlees had ³⁰zijn weg verdorven op de aarde.

13 Daarom zeide God tot Noach: ³¹Het einde van alle vlees is voor Mijn aangezicht gekomen, want de aarde is ³²door hen vervuld met wrevel; en zie, Ik zal hen met de aarde verderven.

14 Maak u ³³een ark van ³⁴gopherhout; met ³⁵kamers zult gij deze ark maken; en gij zult ze bepekken van binnen en van buiten met ³⁶pek.

15 En aldus is het dat gij haar maken zult: driehonderd ³⁷ellen zij de lengte der ark, vijftig ellen haar breedte en dertig ellen haar hoogte.

16 Gij zult een ³⁸venster aan de ark maken, en zult ³⁹haar volmaken

¹⁹ Het Hebreeuwse woord betekent hier niet alleen het tam, maar ook het wild gedierde der aarde. Alzo vers 20. Zie Gen. 1 op vers 26.

²⁰ Te weten, dat op de aarde kruipt en in het water niet leven kan. Zo wordt het Hebreeuwse woord genomen Gen. 1:24, 25, 26, 28, 30.

²¹ Dat is, heeft Hem uit genade behaagd, niet uit eigen waardigheid. Zie deze manier van spreken Gen. 19:19. Ex. 33:13, enz.

²² Dat is, geslacht en geschiedenissen, of hetgeen Noach in zijn geslacht wedervaren is. Want het Hebreeuwse woord betekent niet alleen afkomst, en nakomelingen, maar ook hetgeen denzelfden bejegt; dat is inderdaad een historie of verhaal van iemands zaken. Vgl. Gen. 25:19; 37:2. Num. 3:1.

²³ Dat is, die in het ware geloof en in de vroomheid des levens ongeveinsd en zonder valsheid was. Zie Gen. 17:1; 25:27. Job 1:1.

²⁴ Dat is, onder de mensen die in zijn eeuw leefden. Alzo Gen. 7:1. b Gen. 5:22.

²⁵ Zie Gen. 5 op vers 22. ²⁶ Zie Gen. 5:32. ²⁷ Versta de mensen die op de aarde woonden. Zie Gen. 41:57. 2 Sam. 15:23. 1 Kon. 10:24. Ez. 14:13. ²⁸ Dat is, openlijk, stoutelijk, vermetelijk zondigende niet alleen zonder schaamte voor de mensen, maar ook zonder vrees voor God. Zie Gen. 10:9. ²⁹ Dat is, alle mensen. Alzo moet men het woord vlees ook nemen Ps. 78:39. Jes. 40:6 en elders. ³⁰ Dat is, zijn voornemen, zeden, leven, en wandel. Alzo Job 23:10. Ps. 1:1. Spr. 12:15, enz. ³¹ Dat is, de tijd van hun ondergang is voorgehanden, als Ez. 7:2, 3, 6. Amos 8:2. ³² Heb. van hun aangezicht en met de aarde. Anders: van de aarde. ³³ Een houten overdekt schip, schier in de

'al het vlees had zijn weg verdorven' (Genesis 6:12)

Uit: *Bijbel met kanttekeningen* (GBS-editie), Leerdam 2004.

Foto: Sandra Haverman/NBG

de uitgave ontbreekt: zij is 'naar de uitgave van 1657' en daar is alles mee gezegd; zelfs een jaar van verschijnen wordt niet vermeld. Uit artikelen in *Standvastig*, het orgaan van de GBS, wordt wel iets van de gevolgde werkwijze duidelijk. Er is vijftien jaar aan deze uitgave gewerkt door een commissie van zes, waarin L.M.P. Scholten, de voormalige directeur van de GBS een belangrijke rol speelde. De GBS baseerde zich op de editie van Van Ravensteijn, maar de kanttekeningen daaruit zijn niet zonder meer gekopieerd, maar nauwgezet geredigeerd.

Modernisering van de bijbeltekst

De GBS gaat bij haar uitgaven van de *Statenvertaling* al jaren uit van de editie van Van Ravensteijn, maar heeft de bijbeltekst altijd wel enigermate gemoderniseerd. Ze beoogt een *Statenbijbel* uit te geven in de schrijfwijze van nu, met de taalregels van nu, en toch geheel identiek aan de *Statenvertaling* van toen.² Om te beginnen wordt de spelling in elke editie aangepast aan de nieuwste richtlijnen. Daarbij plaatst de GBS overigens overvloedig hoofdletters. In de uitgave van 1657 staan nauwelijks eerbiedskapitalen, in de huidige GBS-bijbels worden alle voornaamwoorden of zelfstandige naamwoorden die naar God of Christus verwijzen met hoofdletter geschreven. Ook de christologische interpretatie van het Oude Testament is aan eerbiedskapitalen af te lezen. In Psalm 72 krijgen de persoonlijke voornaamwoorden die naar de koning verwijzen hoofdletters, omdat immers, zoals de kanttekening bij vers 1 zegt, Salomo ook begrepen moet worden als de Messias. Zo zijn ook de hoofdletters te verklaren die op de mannelijke geliefde in het Hooglied duiden: volgens de inleiding op het bijbelboek is het Hooglied 'onder het voorbeeld van Salomo en zijn bruid' te lezen als een gesprek tussen Christus als bruidegom en de kerk als bruid.

Niet alleen de oude spelling van de bijbeltekst is in de GBS-edities aangepast, ook oude woordvormen zijn vaak vervangen. Zo is de verleden tijd van lachen niet meer 'loech', maar 'lachte', van bewegen niet 'beweegde', maar 'bewoog'. 'Ende' is 'en' geworden, 'eiers' zijn 'eieren' en de ontkenning 'en (...) niet' werd eenvoudigweg 'niet'. 'Vraagde' is daarentegen niet vervangen en ook 'jonkskens', 'kinderkens' en 'vogelen' bleven staan. Ook de oude naamvalsuitgangen zijn gehandhaafd; weglaten van de uitgangen zonder verdere aanpassingen zou de tekst vaak onduidelijker maken volgens de GBS. Maar ook op dit punt is het beleid niet consequent. Vergelijking van de editie van 1657 en de huidige tekst laat zien dat naamvallen toch regelmatig herschreven worden. Het is onduidelijk waarom dat de ene keer wel en de andere keer niet gebeurt. Zo staat in Genesis 21:17 zowel 'de stem van de jongen' als 'des jongens stem', terwijl 1657 beide keren 'des jongens' aanbiedt. In 2 Samuël 11

wordt ‘de dochter Eliams’ wel ‘de dochter van Eliam’, maar ‘de kinderen Ammons’ niet ‘de kinderen van Ammon’. De ‘welstand Joabs’ wordt de ‘welstand van Joab’, maar de ‘welstand des volks’ en ‘des krijgs’ blijven onveranderd staan. Van woorden waarvan het geslacht in de loop der tijd veranderd is, is de naamvalsuitgang zelfs aangepast. In 1657 wordt geschreven ‘in de stamme’, in 2004 ‘in den stam’, het vroegere ‘ten selven tijde’ is nu ‘ter zelfder tijd’.

Onbekende oude woorden zijn soms vervangen door modernere: een ‘wif’ werd een ‘vrouw’, al bleef een ‘bijwif’ een ‘bijwif’ en ‘krank’ gewoon ‘krank’. Over het laatste woord merkt Scholten op dat dit woord weliswaar ‘ziek’ betekent, maar iets heeft ‘dat bij de gewijde taal van de *Statenvertaling* behoort. Wie zo’n woord vervangt door “ziek” vlakkt die gewijde taal iets af.³ Uitgangspunt van de GBS bij het vervangen van woorden is dat woorden die nog in het *Groot woordenboek der Nederlandse taal van Van Dale* opgenomen zijn – en dat zijn er heel erg veel – gehandhaafd kunnen worden. In ‘gewone’ Statenbijbels van de GBS is bovendien een woordenlijst opgenomen van onbekende woorden, zodat snel op te zoeken is wat ‘een cedeltje’ is of wat ‘zich verslaan’ betekent. Helaas is in de kanttekeningenbijbel deze woordenlijst niet opgenomen. Sommige vreemde woorden, zoals het cedeltje, vindt de lezer nu in de kanttekeningen verklaard, maar lang niet allemaal: dat een ‘bagge’ een ring is en een ‘mortier’ een vijzel, en dat een ‘knechtje’ ook gewoon een jongetje kan zijn, moet in Van Dale opgezocht worden. Voor de betekenis van een woord als ‘de werpte’ in Leviticus 13 biedt ook Van Dale geen uitkomst.

Voor de uitgave van de kanttekeningenbijbel is de bijbeltekst nog eens naast de uitgave van 1657 gelegd en waar nodig verbeterd ten opzichte van de standaardedities van de GBS. De interpunctie is soms aan die van 1657 aangepast; zo is in 2 Samuël 11:1 een uitroepteken geschrapt, in 11:16 een komma, en in Genesis 21:23 is een puntkomma vervangen door een uitroepteken. Er zijn ook tekstuele correcties: in Kolossenzen 2:5 is bijvoorbeeld de ‘vastheid’ van 1977 weer vervangen door de ‘vastigheid’ van 1657. En terwijl in de vorige edities in Genesis 21:15 de oude formulering ‘als nu het water van de flessche uyt was’ herschreven was tot ‘als nu het water uit de fles op was’, is in de kanttekeningenbijbel het water weer ‘van de fles uit’. Maar dat ‘wederom’ in Genesis 21:32 is vervangen door ‘weder’ is vreemd: in de tekst van 1657 staat ook ‘wederom’. Deze correcties lijken wat willekeurig, en opnieuw wreekt zich dat een verantwoording van de werkwijze in de uitgave ontbreekt.

Redactie van de kanttekeningen

Bij het weergeven van de kanttekeningen was het uitgangspunt van de commissie dat het ‘taalkleed’ ervan moest aansluiten bij dat van de bijbeltekst. Ook de modernisering van de kanttekeningen, de inleidingen en het voorwerk betreft dus allereerst herziening van de spelling. Helaas is ten onrechte onder het voorwoord de naam van Cornelis Musch, de griffier van de Staten-Generaal, ook herspeld; zijn naam is nu Cornelis Mus.

Net zoals in de bijbeltekst zijn oude woordvormen aangepast en verouderde woorden en latinismen vervangen. In dit opzicht is de commissie niet overal consequent geweest. In de toestemming tot drukken aan de weduwe Van Ravensteijn is ‘ter evitatie van alle suppositie’ weergegeven als ‘ter voorkoming van alle vervanging’, maar ‘geëmaneerd en geconsenteerd’ zijn gehandhaafd, evenals ‘geaprobeerend en geautoriseerd’ in het voorwoord. Toch is ook in dit voorwoord ingegrepen: ‘exempel’ werd ‘voorbeeld’ en ten behoeve van een iets beter lopende zin wordt een onderwerp ‘wij’ herhaald of een woordvolgorde licht gewijzigd. In de kanttekeningen werd ‘capittel’ vervangen door ‘hoofdstuk’, ‘in ’t getal van eene’ werd ‘in het enkelvoud’ en een ‘Duytsch woord’ een ‘Nederlands woord’, ‘de slechtste’ (van Davids vrouwen) werd ‘de geringste’, en ‘afnemen uit’ werd ‘afleiden uit’.

Maar ‘mitsgaders’, ‘consent’ en ‘frontieren’ zijn gewoon blijven staan. Het beleid ten aanzien van naamvalsuitgangen is ook in de kanttekeningen raadselachtig: in de kanttekeningen bij 2 Samuël 11 staat wel ‘des vijands hand’, maar niet ‘des kindes vader’, wel ‘de verblindung zijns vleses’, maar niet ‘der huichelaren’.

Toch blijkt uit artikelen over de gevolgde werkwijze dat de commissie bij het moderniseren zorgvuldig heeft willen werken. In de vriendenbundel bij het afscheid van Scholten als directeur van de GBS schrijft één van de leden van de commissie over enkele beslissingen die genomen moesten worden en het vooronderzoek dat daaraan vooraf ging. De commissieleden raadpleegden de brontekst, het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, Engelse, Franse en Duitse vertalingen van tekst en kanttekeningen, en aantekeningen van revisor Caspar Sibelius in een proefdruk van de *Statenvertaling* uit 1635. Vervolgens werd dan bijvoorbeeld besloten de formulering ‘des noots zijnde’ in kanttekening 20 bij 2 Samuël 11 weer te geven als ‘indien nodig’.⁴ De redacteurs probeerden zich bij het werk ook op het standpunt van de lezer te plaatsen. In kanttekening 12 bij Jesaja 45 is sprake van schatten die ‘in hoeken en winkelen verstopt zijn’. In Tukkers uitgave van de kanttekeningen werd in de bijgevoegde woordenlijst uitgelegd dat ‘winkel’ in de zeventiende eeuw ‘hoek’ betekende. In de huidige uitgave is

in de kanttekening zelf ‘hoeken en winkelen’ door ‘hoeken en gaten’ vervangen, omdat de commissie aanneemt dat de lezer zo’n woord, waarvan hij de betekenis denkt te kennen, niet op zou zoeken.⁵ Waarschijnlijk vanuit dezelfde gedachte is ‘eene echten man’ in de kanttekening bij 2 Samuël 11:11 veranderd in ‘een wettigen man’, terwijl Tukker hier spreekt over ‘een echte man’.

Een enkele keer stuitte de commissie op een kanttekening die niet bleek aan te sluiten bij de tekst van het vers waarop zij betrekking heeft. In Psalm 103:16 ‘haar plaats kent haar niet meer’ is de plaats onderwerp en haar (de bloem) lijdend voorwerp. In de kanttekening bij dit vers is de bloem onderwerp en de plaats lijdend voorwerp. Onderzoek naar de preciese betekenis van de tekst van de kanttekening in 1657 bood geen uitweg, en bij nader inzien bleek de kanttekening ook tegenstrijdig. De commissie besloot een en ander niet glad te strijken door tekst of kanttekening aan te passen: de Statenvertalers hadden misschien hun redenen voor hun formuleringen en juist de tegenstrijdigheid kan leiden tot nader onderzoek van de tekst.⁶

Door de herspelling en lichte modernisering van het woordmateriaal zijn de kanttekeningen redelijk toegankelijk geworden. Toch blijven ze archaisch aandoen, door de vele naamvalsuitgangen, de vele tegenwoordige deelwoorden, en toch nog veel verouderde woorden. De herspelling heeft in dit taalkleed zelfs een wat vervreemdend effect; bij het lezen van ‘den ganse’ verwacht je eerder ‘den gansche’. En de vraag rijst waarom de lezer, als er dan toch gemoderniseerd wordt, niet ook van woorden als ‘hetzelve’, en ‘dewelke’ verlost mag zijn.

Taaleigenaardigheden van het Hebreeuws

In deze leesbare uitgave valt weer op hoe interessant de kanttekeningen zijn. In zijn artikel in het vorige nummer van *Met Andere Woorden* heeft Frits Broeyer al besproken wat er in de kanttekeningen te vinden is: een letterlijke weergave van de brontekst waar die vrij vertaald is, verduidelijking van de juist letterlijk vertaalde tekst, alternatieve vertalingen, toelichting bij tegenstrijdigheden in de tekst en dogmatisch en pastoraal commentaar bij de tekst.⁷ Pastorale bekommernis spreekt ook uit kanttekeningen als bij 2 Samuël 11:3 waar Uria ‘de Hethiet’ genoemd wordt. Volgens de kanttekening is hij echter ‘bekeerd tot de ware religie en daarin ijverende’, zoals te zien is in vers 11, waar de kanttekening opmerkt: ‘Deze ijverige en godvruchtige redenen van Uria behoorden David wel bewogen te hebben om zich aan dezen vromen man niet verder te bezondigen.’

De kanttekeningen bieden overigens ook informatie over de historische,

culturele en geografische achtergrond van de tekst (bijvoorbeeld over het eten van sprinkhanen in Matteüs 4, of over de urentelling in Johannes 1:40) en over de betekenis van namen (Eden in Genesis 2 als een schoon, lustig, edel land). Interessant zijn de kanttekeningen die iets zeggen over taaleigenaardigheden van het Hebreeuws. Wanneer in Genesis 1:1 God ‘de hemel’ schept wijst de kanttekening erop dat er in het Hebreeuws een meervoud staat ‘zijnde dit woord in het enkelvoud bij de Hebreëen niet gebruikelijk’. En bij Genesis 5:5, Adam leefde ‘negenhonderd jaar en dertig jaar’, vermeldt de kanttekening: ‘Het woordje jaar wordt hier tweemaal gesteld, naar de Hebreeuwse manier, maar hierna wordt het ene om de eigenschap onzer Nederlandse spraak weggelaten’; in Genesis 23:1 telt het leven van Sara dan ook gewoon ‘honderd zeven en twintig jaar’, net als in *De Nieuwe Bijbelvertaling*.

De kanttekeningen en De Nieuwe Bijbelvertaling

Veel zaken die in de kanttekeningen aan de orde komen zijn erg herkenbaar voor wie bij *De Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV) betrokken was. In deze vertaling is het Hebreeuwse *basar* en het Griekse *sarx* contextueel vertaald. In Genesis 6:12 staat dan dat ‘iedereen een verderfelijk leven leidde’, Psalm 16:9 luidt: ‘mijn lichaam voelt zich veilig en beschut’ en Psalm 56:5: ‘wat kan een sterveling mij aandoen?’ In de *Statenvertaling* staat in al deze gevallen een formulering met ‘vlees’, maar in de kanttekeningen bij de tekst wordt de betekenis van ‘vlees’ zo toegelicht dat je als het ware bij de NBV uitkomt. Bij Genesis 6:12: ‘al het vlees had zijn weg verdorven’, wordt als toelichting gegeven: ‘Dat is, alle mensen, maar ook zonder vrees voor God’. Bij Psalm 16:9: ‘ook zal Mijn vlees zeker wonen’, staat in de kanttekening: ‘Dat is, lichaam’. En bij Psalm 56: 5: ‘wat zou mij vlees doen?’, luidt de toelichting: ‘Een broos en vergankelijk mens, en die maar vlees en bloed is’. In Johannes 1: 14 staat in de Statenvertalingtekst ‘vlees’ en in de kanttekening ‘een waar Mens’ (ons in alles gelijk (...) doch zonder zonde), en in Efeziërs 2:3 wordt ‘de begeerlijkheden onzes vleses’ uitgelegd als ‘onzer verdorven natuur’; de NBV vertaalt hier ‘wereldse begeerten’. Ook het woord ‘verheerlijken’ wordt soms toegelicht met betekenissen die in de NBV in de tekst weergegeven zijn: Matteüs 5:16, uw Vader ‘verheerlijken’, betekent volgens de kanttekening ‘prijzen en grootmaken’. De kanttekeningen bieden zelfs hulp bij termen die in de NBV zonder toelichting worden gebruikt, zoals bij ‘heiligen’ in 1 Korintiërs 1:2 en Efeziërs 5:26, of bij ‘zegenen’ dat in Efeziërs 1:3 in twee betekenissen wordt gebruikt. Maar een moeilijke tekst als Efeziërs 1 blijft in de *Statenvertaling* toch eigenlijk ontoegankelijk, ook met de hier zeer uitvoerige kanttekeningen. Diverse discussies die rond de NBV zijn gevoerd, moeten blijkens de

---

kanttekeningen ook ten tijde van de *Statenvertaling* gespeeld hebben. Al zal inclusief vertalen in 1637 geen vertaalprincipe geweest zijn, de Statenvertalers lijken het probleem wel te onderkennen. In Psalm 1:1 wordt exclusief vertaald 'Welgelukzalig is de man', maar de kanttekening is inclusief 'Dat is, mens'. Het omgekeerde komt ook voor: Genesis 3:16 heeft in de tekst 'kinderen' en in de kanttekening 'Hebr. *zonen*, welk woord in de Heilige Schrift veel gebruikt wordt voor kinderen, dat is, voor zonen en dochteren'. Ook een toelichting bij de vertaling van de Godnaam ontbreekt niet. Bij Genesis 2:4, waar het woord HEERE voor het eerst klinkt staat: hier wordt 'allereerst de Naam van *JEHOVAH* gegeven'. Na een uitleg van de betekenis van deze naam volgt: 'Onthoud dit eens voor al: waar gij voortaan het woord HEERE met grote letters geschreven vindt, dat aldaar in het Hebreeuws het woord JEHOVAH of korter *JAH* staat'. En zelfs de discussie over huidvraat licht even op in de kanttekening bij Leviticus 13:2 waar blijkt dat de Statenvertalers zich ook afgevraagd moeten hebben of melaatsheid wel het juiste woord was: het woord melaatsheid in de tekst moet worden 'onderscheiden van de ziekte die wij in deze landen *lazarij* of *melaatsheid* noemen, als veel zwaarder zijnde'.

Voor de GBS zal het belang van deze heruitgave van de kanttekeningen niet zozeer de toelichting over melaatsheid of inclusief vertalen zijn, maar veeleer het beschikbaar stellen van de uitleg van de Bijbel die in de Reformatie geworteld is en de betekenis daarvan voor het geloofsleven. 'In de kanttekeningen komt de geloofsleer telkens naar voren', terwijl ook 'helder de praktijk der godzaligheid' daarin 'schittert', vermeldt de prospectus. Wie echter meer in andersoortige kanttekeningen geïnteresseerd is, zal in deze mooie uitgave ook veel van zijn gading kunnen vinden.

Drs. C. Verheul is als neerlandicus verbonden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.

Noten

1. Overigens hoopt de GBS ook nog een bijbel met kanttekeningen uit te geven in handbijbelmaat, volgens P. Blok in een interview in *Standvastig* 35/4 (december 2004), p. 18.
2. *Standvastig* 39/3 (september 2004), p. 10
3. *Standvastig* 35/2 (juni 2000), p. 10
4. A. van Heteren, 'Het werk aan de kanttekeningen', in: *Ten dienste van de*

Statenvertaling, Vriendenbundel voor L.M.P. Scholten, Leerdam 2004, p. 54-66. In de betreffende kanttekening staat echter nu 'zo nodig'.

5. Dit voorbeeld komt uit L.M.P. Scholten, 'Betrouwbaar, maar niet zonder fouten', in: *Standvastig* 32/4 (december 1997); in deze bespreking van de kanttekeningenuitgaven van Den Hertog en van Tukker worden meer voorbeelden gegeven van woorden waarvan de betekenis onbekend is of veranderd is sinds de zeventiende eeuw.
6. L.M.P. Scholten, 'Haar plaats kent haar niet meer', in: *Standvastig* 39/3 (september 2004), p. 12-14.
7. Frits Broeyer, 'Het enthousiaste welkom voor de Statenvertaling', in: *Met Andere Woorden* 23,4 (december 2004), p. 26-42.

De spelling van bijbelse namen in de NBV

Noömi blijft Noömi, Jokebed wordt Jochebed

Jaap van Dorp

Bij het maken van een nieuwe bijbelvertaling is de spelling van bijbelse namen altijd een aandachtspunt. De makers van *De Nieuwe Bijbelvertaling* besloten in principe de gebruikelijke spelling van ingeburgerde namen te handhaven. Wel zijn verschillende transcriptieregels bijgesteld en diverse andere spellingkwesties opnieuw bekeken en geregeld.

De schrijfwijze van bijbelse namen in Nederlandse bijbelvertalingen is een opmerkelijk vertaalprobleem. Eeuwenlang zijn deze in protestantse bijbelvertalingen anders gespeld dan in rooms-katholieke. Door eenvoudigweg op de spelling van de bijbelse namen te letten was het mogelijk de kerkelijke achtergrond van een bijbeluitgave te achterhalen. Wie in een bijbel boektitels zag als Rechters, Isaias, Abdias, Mikeas, Sophonias en Aggeus, had een rooms-katholieke vertaling in handen. In protestantse bijbels heetten die boeken Richteren, Jesaja, Obadja, Micha, Zefanja en Haggai. Niet alleen de namen van de bijbelboeken, ook die van bekende bijbelse personen en plaatsen werden in de rooms-katholieke en de protestantse traditie verschillend geschreven en uitgesproken. Vergelijk bijvoorbeeld Jona en Jonas, Noach en Noë, Otniël en Otoniël, Ehud en Aod, Zacharia en Zakarias, Maleachi en Malakias.

Traditionele verschillen

Vanaf de zestiende eeuw tot in de tweede helft van de twintigste eeuw hebben bovengenoemde verschillen in spelling bestaan. In grote lijnen heeft dat te maken gehad met het feit dat de protestantse bijbelvertalers vanaf de zestiende eeuw de spelling vooral baseerden op de uitspraak van Hebreeuwse en Griekse namen in de originele bijbeltekst. In rooms-katholieke uitgaven werd sinds de zestiende eeuw de traditie van spellen

'Johannes is zijn naam' (Lukas 1:63).

Uit: *Historie des Ouden en Nieuwen Testaments, bestaande in Twee Honderd Twee en Vyftig printverbeeldingen*, Amsterdam 1772.

Foto: Sandra Haverman/NBG

gevolgd die toen in Nederlandse bijbeluitgaven gebruikelijk was (onder meer de *Delftse Bijbel*) en die terugging op de Latijnse Vulgata. In de twintigste eeuw is het spellingbeleid in beweging gekomen. De vertalers van de *Petrus Canisiusvertaling* (gereed gekomen in 1939) pasten een nieuwe spelling toe. Dat bleek bijvoorbeeld uit de schrijfwijze van een aantal persoonsnamen in het boekje Ruth. In de rooms-katholieke traditie werden die vanouds gespeld als Elimelech, Noemi, Mahalon, Chelion en Ruth (in het Latijn Helimelech, Noemi, Maalon, Chellion en Ruth). In de *Petrus Canisiusvertaling* echter werd de spelling van die namen Elimelek, Noömi, Machlon, Kiljon en Rut. Die schrijfwijze is niet gebaseerd op de Latijnse vorm van de bijbelse namen, maar op de Hebreeuwse vorm. Voor elke Hebreeuwse letter werd (bij voorkeur) één letter uit het Nederlandse alfabet gekozen.

Gezamenlijke spelling

In 1968 publiceerden het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) en de Katholieke Bijbelstichting (KBS) een eerste gezamenlijk opgestelde lijst van bijbelse persoons- en plaatsnamen in een nieuwe spelling.¹ In de geschiedenis van het bijbelvertalen in het Nederlands was dat een niet onbelangrijk oecumenisch moment. Beide bijbelorganisaties hadden in de jaren zestig van de vorige eeuw besloten in hun bijbeluitgaven één schrijfwijze van bijbelse namen te hanteren. Vanaf 1963 werkte een commissie aan de vaststelling en toepassing van een nieuw spellingsysteem. De spelling van de namen in de *Petrus Canisiusvertaling* was daarbij het uitgangspunt. Toen twee jaar later wereldkundig werd gemaakt dat het NBG en de KBS werkten aan een herziening van de schrijfwijze van de bijbelse namen, ontstond er in brede kring groot tumult. Sommigen vreesden een spellingrevolutie. 'Jesjangjahoe en Tsidqijahoe woonden in Jeroesjalaim' luidde een kopje boven een artikel op pagina 2 van *De Rotterdammer* van 11 september 1965. De bijbelorganisaties reageerden daarop en verzekerden dat een dergelijke exotiserende schrijfwijze van bijbelse namen absoluut niet de bedoeling was: 'Jesaja en Hizkia woonden gewoon in Jeruzalem.' De bedoeling was juist de spelling van namen die als ingeburgerd konden worden beschouwd, zoveel mogelijk te respecteren en in het algemeen transcriptieregels te volgen die tot een herkenbaar, goed leesbaar en uitspreekbaar resultaat leidden.

Consequente transcriptie

In 1975 was de nieuwe spelling in zo goed als alle bijbeluitgaven doorgevoerd. In de *NBG-vertaling 1951* moesten vele namen die overgenomen waren uit de *Statenvertaling* daarom worden aangepast.

De Statenvertalers waren immers niet erg consequent geweest met hun spellingsysteem. De nieuwe spelling leidde tot een consistenter resultaat, maar riep wel vragen op. Sommige persoonsnamen in het boekje Ruth bijvoorbeeld werden in navolging van de *Petrus Canisiusvertaling* vanaf 1968 gespeld als Elimelek, Noömi en Kiljon. Terwijl vooral de protestantse bijbellezers eigenlijk Elimelech, Naomi en Chiljon gewend waren. Daar zijn in de loop van de tijd wel kritische kanttekeningen bij geplaatst. Waarom die verandering? In de schrijfwijze Noömi bijvoorbeeld mag dan wel precies de uitspraak van de Hebreeuwse vorm doorklinken, maar was Naomi niet een naam die als ingeburgerd kon worden beschouwd? Dat laatste gold wel voor de protestantse traditie, maar niet voor de rooms-katholieke. Door dichtbij de Hebreeuwse vorm te blijven werd voor beide tradities een verantwoorde transcriptie aangeboden.

De nieuwe spelling is ook overgenomen door een groot aantal auteurs en uitgeverijen. Daaruit blijkt dat de afgesproken spelling op een breed draagvlak kon rekenen. Tot 1988 is de lijst met bijbelse namen bewerkt en waar nodig gecorrigeerd en aangevuld. In 1988 verscheen de vijfde druk van het boekje *Bijbelse namen. Lijst van bijbelse persoons- en plaatsnamen*, een uitgave van het Nederlands Bijbelgenootschap en het Belgisch Bijbelgenootschap.

Besluit tot herziening

Met het oog op de verschijning van de interconfessionele *Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV) hebben het NBG en de KBS in februari 2001 gezamenlijk besloten de spelling van de bijbelse namen nog eens onder de loep te nemen. Het verbeteren van de bestaande lijst stond daarbij voorop. Die lijst met het daarin toegepaste transcriptiesysteem diende het uitgangspunt te blijven. De NBV moest ook op het punt van de weergave van de bijbelse namen herkenbaar zijn als voortzetting van de lijn die in vroegere vertalingen en uitgaven van KBS en NBG is gevolgd. Daarom koos de herzieningscommissie die door de besturen van beide bijbelorganisaties ingesteld werd niet voor een fundamenteel andere aanpak op het gebied van de transcriptie van de Hebreeuwse en Griekse klinkers en medeklinkers.² De verbeteringsvoorstellen moesten ook stroken met de NBV-uitgangspunten van duidelijkheid en helderheid. De herziening is vervolgens uitgevoerd op basis van de door beide bijbelorganisaties aanvaarde transcriptie van de oorspronkelijke vormen, in de lijn van de lange traditie van Nederlandse bijbelvertalingen voor kerkelijk gebruik, en met behoud van de spelling van in het Nederlands ingeburgerde namen. Binnen de beperkingen van de opdracht heeft de

commissie onderzocht welke alternatieven zouden kunnen bijdragen aan een verbetering van de huidige lijst.

In september 2003 gaven beide bijbelorganisaties hun goedkeuring aan een lichte herziening. Het beleid om de gebruikelijke spelling van ingeburgerde namen te handhaven is niet gewijzigd. Wel zijn verschillende transcriptieregels bijgesteld en diverse andere spellingkwesties opnieuw bekeken en geregeld.

De onhoorbare h

Eén van de spellingwijzigingen is het op beperkte schaal weer invoeren van de zogenoemde onhoorbare h. Deze was door het gemeenschappelijk spellingbesluit van 1968 in de diverse bijbeluitgaven van KBS en NBG bijna geheel verdwenen. Dat was vooral merkbaar bij de weergave van de Griekse *teta*. We dienden niet langer Mattheüs, maar Matteüs te schrijven, en ook niet meer Thomas en Theofilus, maar Tomas en Teofilus.

In sommige gevallen werd het verdwijnen van de onhoorbare h als bijzonder storend ervaren, namelijk bij namen met het element *theo*-. De onhoorbare h was hierbij in het Nederlands zeer vertrouwd, terwijl die in andere gevallen zonder probleem verdwijnen kon, bijvoorbeeld in antropologie. Bij de herziening is daarmee rekening gehouden en heeft de onhoorbare h in *De Nieuwe Bijbelvertaling* weer wat terrein gewonnen (Theodotus, Theofilus). Ook in de namen Rhodos, Rhode en Pyrrhus is de onhoorbare h weer in het schriftbeeld opgenomen. In de schrijfwijze van Athene, Ethiopië, Hethiet, Ruth, Skyth en Thebe was die overigens ook na 1968 nog gehandhaafd.

Met een k of met ch?

De gespirantiseerde Hebreeuwse *kaf* is terug in het transcriptiesysteem. In de lijst van 1968 werd de *kaf* alleen in een aantal uitzonderingsgevallen gespirantiseerd (k wordt ch), namelijk bij een aantal ingeburgerde namen en namen die zowel in het Hebreeuwse als in het Griekse corpus voorkomen. Dat had tot gevolg dat de naam van de moeder van Mozes in de regel geschreven werd als Jokebed, terwijl de naam van de secretaris van Jeremia bij wijze van uitzondering niet Baruk maar Baruch was. Storend was dat bij een aantal namen die in het algemeen als ingeburgerd worden ervaren, de *kaf* niet was gespirantiseerd. Zo spraken de meeste bijbellezers de als Mordekai gespelde naam toch meestal uit gewenning als Mordechai uit. Ook bijvoorbeeld Mikal en Elimelek klinken vertrouwder in de vorm van Michal en Elimelech.

Welbeschouwd heeft de gespirantiseerde *kaf* in de traditie van de Nederlandse bijbelvertaling oude papieren.³ De herinvoering daarvan heeft verschillende voordelen. In de eerste plaats kunnen de

transcriptieregels consistentier worden toegepast en hoeven minder uitzonderingen te worden gemaakt. De spelling van de namen Baruch en Jokebed kan nu volgens dezelfde regel. In de tweede plaats krijgt een groot aantal bijbelse namen de meer vertrouwde weergave terug, zoals bij Mordechai het geval is. En ten slotte staat de transcriptie van de Griekse vormen van oudtestamentische namen wat betreft de *kaf* op één lijn met de transcriptie van de oorspronkelijke Hebreeuwse vormen. Dat komt de uniformiteit van de transcriptiesystemen die voor beide tekstcorpora gehanteerd zijn ten goede.

Namen met een theofoor element

Veel namen in de Hebreeuwse bijbel bevatten zogeheten theofore elementen zoals *ja*, *jo*, *jahu* en *jeho*. Dat zijn namen die verwijzen naar een handeling of eigenschap van JHWH, in *De Nieuwe Bijbelvertaling* met ‘HEER’ weergegeven. Zo betekent de naam Obadja ‘dienaar van de HEER’, de naam Jochanan betekent ‘De HEER is genadig’, Benajahu betekent ‘De HEER heeft gebouwd’ en Jehojarib ‘De Heer heeft recht verschaft’.

Bij een aantal van deze namen komt zowel de korte versie van het theofoor element voor (*ja*, *jo*) als de lange versie (*jahu*, *jeho*), zoals in Obadjahu, Jehochanan, Benaja en Jojarib. Die variatie kan zich binnen één hoofdstuk voordoen. Voor deze namen is nu één vorm als standaardweergave gekozen, namelijk de korte vorm, op voorwaarde dat die in het Hebreeuwse tekstcorpus voorkomt.⁴ Dit beleid werd min of meer al sinds de spellingherziening van 1968 in de bijbeluitgaven gevoerd, maar het bleek nergens met zoveel woorden geregeld en consequent toegepast.⁵

Voorkeur voor bekende namen

Van een aantal bijbelse namen is in plaats van de getranscribeerde vorm de naam opgenomen waaronder de desbetreffende persoon of plaats bekend is geworden in de Oude Geschiedenis. Een dergelijk beleid bestond van oudsher al bij een naam als Egypte (in plaats van *mitsraïm*). Nu is ook bij bijvoorbeeld de namen Kores, Ahasveros, Mof en No de voorkeur uitgegaan naar de algemeen bekendere varianten Cyrus, Xerxes, Memfis en Thebe.⁶ Voor sommige namen is de meest herkenbare Nederlandse benaming gekozen, zoals Ethiopië, Spanje en Griekenland.

Nieuwe publicatie

In de loop van 2005 zal een nieuwe versie van de namenlijst verschijnen. Die publicatie vervangt de vijfde druk van het boekje *Bijbelse namen. Lijst van bijbelse persoons- en plaatsnamen* uit 1988. Er is al een overzicht van

---

namen te vinden in deel 3 van de Athenaeum-editie van *De Nieuwe Bijbelvertaling*. Wie op korte termijn over een volledige namenlijst wil beschikken, kan die vinden op www.nbv.nl in de rubriek 'achtergrondinformatie'.

Dr. J. van Dorp is als oudtestamenticus verbonden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.

Noten

1. Zie hierover A.W.G. Jaakke, 'Zijn naam is ... De spelling van de bijbelse namen' in: *Met Andere Woorden* (13) 2 (1994), p. 1-7 en *Met Andere Woorden* (13) 3 (1994), p. 3-8.
2. De herzieningscommissie bestond uit drs. L.W.P.F. van den Bogaard namens de KBS en dr. J. van Dorp namens het NBG. Later werd ze vanuit de begeleidingscommissie van *De Nieuwe Bijbelvertaling* aangevuld met de heer A. van der Worp respectievelijk prof. dr. J. Renkema. Dr. R. Buitenwerf trad op als adviseur.
3. In tegenstelling tot de gespirantiseerde Hebreeuwse letter *bet*. De spelling van de gespirantiseerde *bet* is alleen bij wijze van uitzondering aangepast, namelijk wanneer de in het Nederlands ingeburgerde vorm van de naam met *v* wordt gespeld, zoals Negev (in plaats van Negeb).
4. De korte vorm Micha is gekozen als weergave van de verschillende lange vormen die van deze naam bestaan en die door elkaar worden gebruikt.
5. Dat laatste bleek vaker het geval te zijn. Zo zijn in de uitgaven van KBS en NBG spellingverschillen in een naam geharmoniseerd wanneer die voorkomt in een beperkte literaire context, en wel als naam van één persoon. Dat beleid is gecontinueerd. Wanneer zich echter spellingverschillen voordoen in verschillende grote literaire clusters, dan wordt er niet geharmoniseerd.
6. In het boek Ester is evenwel de naam Ahasveros behouden, aangezien de naam van de Perzische koning in die versie traditioneel met het boek verbonden is.

Een kennismaking

De Stuttgarter Elektronische Studiebijbel (SESB)

Arian Verheij

Een recensie van de *Stuttgarter Elektronische Studiebijbel*, een softwarepakket voor bijbelstudie. De conclusie: voor wie in bijbels Hebreeuws en in taalkunde geïnteresseerd is heeft dit pakket duidelijk veel te bieden.

Afgelopen najaar is eindelijk de *Stuttgarter Elektronische Studiebijbel* (SESB) op de markt gekomen. Het is een softwarepakket voor bijbelstudie, vergelijkbaar met *Bible Windows* en *Bible Works*, maar met een heel eigen gezicht. Het betreft een samenwerkingsproject van het Nederlands Bijbelgenootschap, de Deutsche Bibelgesellschaft en het Amerikaanse softwarehuis Libronix. Bovendien is een aanzienlijk deel van de gegevens voor het Hebreeuwse Oude Testament geleverd door de Werkgroep Informatica van de Theologische Faculteit van de Vrije Universiteit en is er veel programmeerwerk verricht aan de Universiteit van Greifswald. Je zou in dat opzicht het huidige pakket ook kunnen aanduiden als *Quest 2*, de opvolger van het roemruchte *Quest* dat begin jaren negentig uitkwam. Maar het is dus SESB geworden. Onderstaande bespreking is gebaseerd op een nogal korte periode van spelen en experimenteren met SESB. Ze draagt dan ook uitdrukkelijk het karakter van een kennismaking.

Het programma

Het programma draait onder *Microsofts Windows 98* en hoger, en de systeemvereisten zijn bescheiden. Je installeert in elk geval het programma, de gegevens kun je naar keuze op de harde schijf zetten of niet. Maar er schuilt een forse adder onder het gras. Om de een of andere reden vereist SESB dat *Microsofts Internet Explorer 6.0* aanwezig is. Wie daar dus net afscheid van genomen had en vrolijk met *Firefox*, *Opera* of welke browser dan ook het internet afstruint, moet er toch weer aan geloven. Wie aan een oudere versie van *MSIE* wel genoeg dacht te hebben

Foto: Sandra Haverman/NBG

moet die toch verplicht vervangen door versie 6.0, anders geen SESB. Nu heeft SESB deze *MSIE 6.0* wel zelf aan boord, en het belooft dan ook deze vervanging automatisch te zullen uitvoeren. Tenzij, zo bleek, je een Nederlandstalige *IE* hebt; dan werkt het weer niet. Dankzij de ICT'ers van het NBG is een en ander uiteindelijk goed gekomen. Wel moest SESB toen extra zijn best doen om nog vriendjes met de recensent te worden. Tijdens het testen is geen activiteit van *Internet Explorer* waargenomen. Het materiaal van SESB is te verdelen in vier groepen. Allereerst is er de Bijbel in de respectievelijke grondteksten: de *BHS*-uitgave van het Oude Testament en de Nestle-Aland-uitgave van het Nieuwe – beide met volledig toegankelijk tekstkritisch apparaat. Dan is er een redelijk groot aantal vertalingen. Van de oude vertalingen zijn de Septuaginta in de Rahlfs-uitgave en Vulgata beschikbaar. Daarnaast een reeks moderne vertalingen in het Nederlands (*De Nieuwe Bijbelvertaling* niet, dat kan misschien bij een update?), Duits (onder meer Buber/Rosenzweig), Engels, Frans en Deens. Als derde groep treffen we een aantal woordenboeken aan: een speciaal voor SESB gemaakt Engels- en Duitstalig woordenboek bijbels Hebreeuws, een Engelstalig woordenboek voor de Septuagint, en een woordenboek voor het Nieuwe Testament, in het Engels en in het Duits. De bijbelwoordenboeken zijn heel beknopt, eigenlijk meer woordenlijsten, maar als zodanig wel erg handig; dat van de Septuagint is uitvoeriger met een inleiding en lange literatuurlijst. Ten slotte bevat SESB enkele taalkundig geanalyseerde tekstdatabases van zowel het Oude als het Nieuwe Testament. Daar komt hieronder nog op terug. Andere Libronix-teksten, bijvoorbeeld extra bijbelvertalingen, kunnen aan deze bestanden toegevoegd worden via de 'Unlock Resources' functie, tegen soms forse betaling. SESB start op met een muzikje, maar heeft verder een prettig rustig, overzichtelijk, bijna saai voorkomen. Dit is software voor de echte onderzoeker die niet uit is op toeters en bellen. Niet alles wijst zich vanzelf, maar na wat experimenteren en lezen in de handleiding (Engels of Duits naar keuze) kom je de meeste functies wel tegen. Onhandig is dat enkele instellingen niet in het programmavenster maar in de Windowsbalk zijn gestopt. Ook zijn de taalkundige gegevens die 'onder' de Hebreeuwse en Griekse teksten zitten nogal ongelijksoortig, en worden ze op heel verschillende manieren in beeld gebracht.

Zoeken in vertaling

Behalve om bijbelteksten makkelijk te kunnen kopiëren zodat je ze niet hoeft over te typen is software als deze vooral bedoeld om dingen op te zoeken. Met het gemak van de zoekfuncties en de betrouwbaarheid van de resultaten staat of valt het programma. Mijn eerste kennismaking op dit

punt is eerlijk gezegd niet bemoedigend. Geïnspireerd door de handleiding doe ik een onderzoekje naar *genade* in de *NBG-vertaling 1951*, via de *Search in Bible Text*-functie op de Homepage. Daarbij vallen twee dingen op. Volgens de toelichting zou je door te zoeken naar *genade* precies alle gevallen van *genade* moeten vinden. Curieus genoeg krijg ik echter ook heel wat gevallen van *genadig*, naar schatting meer dan de helft van de totale opbrengst. Dat zou echt niet mogen. Dat wil je pas als je gaat zoeken naar *genad**, waarbij het sterretje * staat voor een willekeurige groep van één of meer letters. Als je dat doet komen er allerlei gevallen mee als *genaderd*, *genadegaven*, *genadebewijzen* en – dit keer terecht – *genadig*. Een onverwachte verschijning in het tweede lijstje vindplaatsen is Psalm 136:1. Dit brengt ons bij het tweede opmerkelijke aspect van deze zoekactie. In dit vers komt het woord *genade* namelijk helemaal niet voor. De reden dat het toch wordt genoemd, is het kopje dat erboven staat. Dat spreekt van *genadebewijzen*. Pas als je specifiek een *Bible Search* uitvoert, en dan naar verzen vraagt, komt dit kopje, en dus Psalm 136:1, niet mee. Een ander profetje leert dat bij het zoeken naar *sterven* ook enkele gevallen van de aanvoegende wijs *sterve* mee komen, hoewel daarin de laatste n uit de zoekopdracht toch echt ontbreekt. Met andere woorden, je krijgt al zoekend wel een aardig beeld maar als je een precies resultaat wilt moet je toch iets anders verzinnen.

WIVU-database

De belangrijkste karakteristiek van SESB vormt wel de taalkundig geanalyseerde database van het Hebreeuwse Oude Testament, gemaakt door de Werkgroep Informatica (WIVU) van Eep Talstra. Dit materiaal is in zijn vernieuwde vorm nu voor het eerst toegankelijk. (De recensent is in de beginfase bij deze vernieuwing betrokken geweest.) Het is nu niet alleen mogelijk om in de Hebreeuwse tekst te zoeken naar bepaalde woorden of bepaalde woordvormen – dat kan bij andere software ook – maar ook naar taalkundige verbindingen op een hoger niveau: woordgroepen en zinnen, met nader te omschrijven eigenschappen. In de handleiding staat een bijdrage van Talstra waarin hij ingaat op de productie van de data en op het soort vragen dat je eraan kunt stellen. Het is niet direct eenvoudig om met de zoekmachine te werken die deze database ontsluit, al is het wel beter dan in *Quest*. Er komt *trial and error* bij kijken en er is een zekere vertrouwdeheid met de onderliggende filosofie nodig. Het eerste voorbeeld uit de handleiding betreft twee eigenennamen, Efraïm en Manasse, in willekeurige volgorde en met maximaal vijf woorden ertussen. Probeer je dat voorbeeld na te doen dan blijkt dat je voor deze twee namen *drie* woorden moet opgeven: de namen maar ook nog de eventueel tussenliggende woorden. Het voorbeeld

suggereert dat dat er ook nul kunnen zijn, maar dat is niet zo. Als je dat wilt moet je juist geen tussenliggend woord opgeven, eigenlijk een aparte zoekopdracht dus. En je moet bij elk van de namen wel, maar bij de tussenwoorden juist weer niet aangeven dat de volgorde ook omgedraaid mag worden. Vrij ingewikkeld allemaal, maar als je het eenmaal weet zul je het ook niet gauw vergeten.

Tegen de gegevens zijn wel bedenkingen aan te voeren. Ik neem als voorbeeld de woordgroepen. De bedenking die ik daarbij heb, is dat de gegevens minder doorzichtig zijn dan ik zou willen. Zo zijn er nominale woordgroepen, bijvoorbeeld *ha-arets* ('de aarde'). Zoek je nu zo'n woordgroep in de WIVU-database dan vind je wel het *ha-arets* van Genesis 1:2, maar niet dat van 1:1. Hoezo niet? Doordat dat laatste deel uitmaakt van een grotere woordgroep, namelijk *'et ha-arets*. Door het voorzetsel of nota accusativi *'et* is het erop volgende *ha-arets* onzichtbaar voor deze zoekactie. Het is niet los te verkrijgen – als woordgroep binnen een woordgroep – en ik vind dat dat eigenlijk wel had moeten. Talstra gaat op de bladzijden 25 en 30 van de handleiding op deze kwestie in. Toch kun je veel interessante dingen aan de weet komen. Zo kun je bijvoorbeeld zoeken naar een imperativus-zin gevolgd door een weqatal-zin. Als je bij de weqatal-zin dan nog aangeeft dat het werkwoord een tweede-persoonsvorm moet zijn dan komen alle 154 gevallen van deze klassieke constructie er mooi uitrollen. Ook zal de lezer van de handleiding geïntrigeerd worden door de vraag die Talstra opwerpt: in welke passages is *'el* (God) het onderwerp van de zin, en hoe kom je daar achter? Die vraag wordt niet rechtstreeks beantwoord en daarom doe ik het. De zoekvraag bestaat uit een woordgroep en een woord. De woordgroep heeft als functie: onderwerp (het is even een weet, maar in de onderliggende taalkundige theorie kan alleen een woordgroep onderwerp zijn). Het woord maakt onderdeel uit van de woordgroep en heeft *'el* als lexeme. Zoeken maar! Het is verleidelijk om de lijst die je dan krijgt even te vergelijken met de lijst 'Als Subjekt' bij *'el* in de aloude *Konkordanz* van Lisowski. Die is een stuk langer. De SESB-lijst houdt op bij Psalm 73:11, terwijl Lisowski daar nog doorgaat met meer Psalmen, en ook veel gevallen in Job geeft. Misschien zijn dit soort gegevens in WIVU nog niet compleet? Aan de andere kant blijkt dat Lisowski zuiniger is dan WIVU met het als onderwerp erkennen van *'el*, en ik kan me daar in een geval als 2 Samuël 22:32 ook wel wat bij voorstellen. Maar dat is alleen maar leuk, het geeft aan dat er nog veel te leren en te discussiëren valt. Voor wie in bijbels Hebreeuws en in taalkunde geïnteresseerd is, heeft SESB duidelijk veel te bieden.

Dr. A.J.C. Verheij is docent Bijbel en Jodendom aan het Instituut voor religiestudies aan de Universiteit van Amsterdam.

Stuttgarter Elektronische Studiebijbel (SESB)

Christof Hardmeier, Eep Talstra, Alan Groves

Cd-rom (teksten, databanken, zoekprogramma) met Engels/Duits handboek (120 pag.)

ISBN 3-438-01963-9 (DBG) / 90-6126-846-X (NBS) (Duits)

Bijbelgenootschap & Nederlands Bijbelgenootschap

Prijs: € 240,-

Systeemvereisten

Computer met Windows 98, NT, ME, 2000 of XP

Schermpresolutie: 1024 x 768

Internet Explorer vanaf 6.0

Cd-romspeler

60 tot 450 MB beschikbare ruimte op de harde schijf (afhankelijk van installatie)

**Naschrift door Dave van Grootheest, verantwoordelijk voor
SESB-ondersteuning in Nederland**

Enkele opmerkingen naar aanleiding van kwesties die door de recensent zijn geconstateerd:

- In de toekomst zal een Nederlandse versie van *Microsoft Internet Explorer* worden toegevoegd aan het SESB-installatiepakket.
- Voor geregistreerde gebruikers van SESB komt *De Nieuwe Bijbelvertaling* (als module voor dit programma) kosteloos beschikbaar.
- Het *Libronix*-zoekprogramma werkt voor onder meer het Nederlands in principe met een zoektechniek die niet naar exacte woordvormen, maar tevens naar woordvormen met dezelfde 'stam' zoekt (vergelijk het door de recensent genoemde voorbeeld met betrekking tot *genade* en *genadig*). Dit gebeurt aan de hand van voorgedefinieerde regels met betrekking tot prefixen/suffixen in een taal. Zowel vanwege dit regelkarakter als vanwege de manier waarop een en ander (kennelijk) voor het Nederlands is gedefinieerd, lijkt het resultaat voor het Nederlands in de praktijk nogal beperkt (waarbij juist het genoemde voorbeeld nogal uitzonderlijk lijkt – bij een vergelijkbaar geval als 'zonde'/'zondig' worden de beide vormen niet aan elkaar gerelateerd). Overigens is het in *Libronix*/SESB wel degelijk mogelijk om naar een exacte woordvorm te zoeken (met behulp van een bepaald soort zoekoperator).

Enkele andere opmerkingen:

- Voor SESB is onder meer een Nederlandstalige gebruikersinterface beschikbaar (zij het dat de hoeveelheid Nederlandstalige documentatie beperkt is). In de installatieprocedure van SESB is deze optie niet zo eenvoudig terug te vinden. Dit is één van de zaken die in een volgende versie verbeterd zullen worden.
- Op het internet is (ondersteunings)informatie met betrekking tot SESB te vinden via <http://www.sesb-online.com>.

Kort nieuws

Kerkendag

Op zaterdag 23 april wordt in de IJsselhallen in Zwolle de vierde Kerkendag gehouden. Thema van de dag is 'Uit op zin'. Het programma heeft een festival-achtig karakter. Er zijn onder meer activiteiten op een centraal podium (bijvoorbeeld een discussie over de toekomst en de Bijbel onder leiding van Leo Fijen, presentator van het tv-programma Kruispunt, een uitzending van het televisieprogramma IKON-Live met presentator Annemiek Schrijver en een forumdiscussie onder leiding van Jacobine Geel, over 'de Bijbel als inspiratiebron voor de samenleving'). In het vlak bij de IJsselhallen gelegen Agnietencollege wordt die dag een Bijbelacademie gevestigd waar gekozen kan worden uit een dertigtal workshops op het terrein van bijbelwetenschap, bijbelvertalen en bijbelgebruik. U vindt er schrijvers (Nicolaas Matsier), dichters (Tom van Deel), bijbelvertalers (Piet Oussoren), wetenschappers (Klaas Smelik) en vele anderen. Verschillende uitgevers zullen er ook hun uitgaven presenteren en in het kader daarvan zijn er ook signeersessies gepland. Verder zal er een informatiemarkt zijn met vertegenwoordigers van allerlei relevante organisaties. De markt wordt opgeluisterd door optredens van koren en muziekgroepen. Er zal ook een pinksteratorium worden opgevoerd op teksten uit *De Nieuwe Bijbelvertaling*. De programmakrant van de Kerkendag kan worden opgevraagd bij het Nederlands Bijbelgenootschap, programmabureau introductie De Nieuwe Bijbelvertaling, Postbus 620, 2003 RP Haarlem, of e-mail: nbv@bijbelgenootschap.nl, onder vermelding van uw naam en adresgegevens. Het complete programma is ook te vinden op www.kerkendag.nl. Op diezelfde site kunt u zich ook opgeven voor de Kerkendag. Via de knop 'opgave' komt u bij een invulformulier waarmee u de organisatoren eenmalig machtigt de entreprijs af te schrijven. De kosten voor deelname bedragen voor volwassenen € 10,-, voor jongeren tussen 13 en 20 jaar € 5,- en voor kinderen tussen 6 en 12 jaar € 2,50 (alleen voor deze categorie is een lunch inbegrepen). Kinderen tussen 0 en 5 jaar mogen kostenloos mee (aangeraden wordt om voor hen eten, drinken en zo nodig, luiers en een campingbedje mee te brengen). Organisatoren zijn de Raad van Kerken, de Evangelische Alliantie, de vereniging van migrantenkerken SKIN en het Nederlands Bijbelgenootschap.

Tentoonstelling Museum Scription

Onder de titel 'De Schrift & Het Schrift. Taal en tekst van de Bijbel' richtte het Tilburgse museum Scription een expositie in over het ontstaan, de inhoud en de samenstelling van de Bijbel en de manier waarop in de bijbeltijd in het Midden-Oosten werd geschreven. Ook wordt getoond hoe de Bijbel in de daaropvolgende eeuwen is overgeschreven, vertaald en gedrukt.

Er zijn onder meer oude Egyptische papyri te zien die verwijzen naar de tijd die het Joodse volk in Egypte doorbracht en voorbeelden van spijkerschrift, waarmee een verband wordt gelegd met de tijd van de ballingschap in Babylonië. Ook wordt aandacht besteed aan de Dode-Zeerollen en aan de meest recente vondsten met betrekking tot de Bijbel. Er zijn voorbeelden te zien van de diverse talen en schriften die in de eeuwen voor de jaartelling in gebruik waren: het Aramees, het Punisch en het Grieks. Uit de Middeleeuwen zijn een paar fraaie handgeschreven bijbels te zien, van een klein reisbijbeltje tot een grote koorbijbel.

Vaak zijn deze bijbels versierd met prachtig geschilderde miniaturen. Van de gedrukte bijbels is de eerste uitgave van de *Statenvertaling* uit 1937 te zien en enkele zogeheten 'polyglotten', bijbels met meer talen en schriften naast elkaar. Daarnaast zijn talrijke fraaie gedrukte Nederlandse en Latijnse vertalingen en uitgaven te zien, tot aan de meest recente vertalingen.

Een aparte plaats is ingeruimd voor de persoonlijke bijbels, de familie- en kinderbijbels. De tentoonstelling sluit aan bij het verschijnen van diverse nieuwe bijbelvertalingen, waaronder *De Nieuwe Bijbelvertaling*.

Aan de tentoonstelling wordt meegewerkt door gerenommeerde musea, instellingen en particulieren, die bruiklenen ter beschikking stelden. Ook uit de NBG-collectie is een aantal bijbels in bruikleen gegeven. De tentoonstelling loopt tot 17 april 2005. Zie voor nadere informatie www.scription.nl.

Psalmenbrochure

Het NBG bereidt een nieuwe psalmenbrochure voor. In *De Nieuwe Bijbelvertaling gezongen* wordt naast een achttal psalmen (13, 23, 36, 67, 100, 130, 141, 148) ook de lofzang van Maria (uit Lucas 1:46-55) en het gedicht Er is een tijd (uit Prediker 3:1-8) opgenomen. Alle teksten zijn op muziek gezet. Deze muziek wordt ook in de brochure opgenomen. De brochure zal worden gepresenteerd op de Kerkendag, op 23 april 2005. De brochure zal te zijner tijd ook verkrijgbaar zijn bij het NBG (informatie via (023) 514 61 44 of (023) 514 61 59, of per e-mail: nbv@bijbelgenootschap.nl).

Vertaalaantekeningen

Sinds enige tijd is op de website www.nbv.nl een aantal teksten uit *De Nieuwe Bijbelvertaling* te vinden voorzien van vertaaltechnische toelichtingen. De module is getiteld 'vertaalaantekeningen'. Aan de hand van concrete vertaalkeuzen wordt de vertaalstrategie van *De Nieuwe Bijbelvertaling* toegelicht. De toelichtingen zijn zo gekozen dat ze als exemplarisch kunnen gelden voor de vertaalstrategie achter *De Nieuwe Bijbelvertaling* als geheel. Bij elke passage zijn detailopmerkingen te vinden (via 'tekst en toelichting') en algemene informatie die relevant is voor het vertalen van de betreffende tekst. In de Veertigdagentijd worden voorafgaand aan de zondag de oud- en nieuwtestamentische lezingen van het oecumenisch leesrooster aan de module toegevoegd.

Lijst met bijbelse namen op internet

De Katholieke Bijbelstichting en het Nederlands Bijbelgenootschap hanteren sinds 1968 dezelfde regels voor de spelling van de namen van bijbelse personen en plaatsen. De regels zijn te vinden in een uitgave van het Nederlands Bijbelgenootschap: *Bijbelse namen. Lijst van bijbelse persoons- en plaatsnamen* (vijfde druk, 1988). In *De Nieuwe Bijbelvertaling* is de spelling van bijbelse namen op sommige punten licht gewijzigd. In 2005 verschijnt een nieuwe druk van het boekje *Bijbelse namen*. Daarin worden alle wijzigingen toegelicht. Wie op korte termijn over een volledige namenlijst wil beschikken, kan die vinden op www.nbv.nl in de rubriek 'achtergrondinformatie'.

Biebel In De Twentse Sproake

Eind vorig jaar verscheen het derde deel van het Oude Testament van de Bijbel in het Twents. Het bevat vijftien boeken, vertaald uit het Hebreeuws door dr. Anne van der Meiden met steun van een begeleidingsgroep van theologisch en taalkundig geschoolden (onder wie de Twentse cabaretier Herman Finkers). Van der Meiden koos voor de meest bekende boeken uit het verhalende proza, de bijbelse poëzie, de wijsheidsliteratuur en de profetische boeken: Jozua, Rechters, 1 en 2 Koningen, Job, Spreuken, 't Hoogleed, Jesaja, Daniël, Joël, Obadja, Micha, Nahum, Habakuk en Sefanja. Ruim driekwart van de Bijbel is nu in het Twents vertaald. De uitgave is verzorgd door de Stichting Twentse Bijbelvertaling in samenwerking met Uitgeverij Van de Berg in Enschede (ISBN 90-5512-200-9; € 22,50).

Zeven manieren om de Bijbel te lezen

Er zijn veel boeken geschreven *over* de Bijbel, zoveel, dat je zou vergeten dat er iets beters is: de Bijbel *zelf*. Deze gids is bedoeld voor mensen die het voornemen hebben de Bijbel zelfstandig te lezen, uit de eerste hand. Dat kan op verschillende manieren. In deze gids vind u zeven manieren om de bijbel te lezen, sommige aan de hand van leesroosters:

- van kaft tot kaft
- de mooiste verhalen
- de bijbel cultureel
- liturgische lezing
- meditatie
- christelijk thematisch
- 'neem en lees'

paperback
formaat 12 x 18 cm
ca. 96 p.
ISBN 90-6162-547-9
prijs circa € 6,95
Uitgeverij NBG

Verkoopverhalen in de Bijbel

Propaganda bedrijven, aan het imago werken, hoge heren adviseren, als spindoctor optreden, zich profileren en presenteren. Dit boek laat zien hoe deze menselijke inspanningen herkenbaar zijn in bijbelse verhalen, ook al zijn de teksten geschreven in een andere tijd en in een andere cultuur met andere politieke verhoudingen. Het is een inspirerende uitdaging om in de bijbelse verhalen te lezen hoe de mensen van toen in het geloof van toen omgingen met dingen die in onze wereld nog steeds centraal staan. Wat is de kracht in de redevoeringen van Mozes en Jozua? Wat is de boodschap in het verhaal van Ruth? Welke propagandatechniek gebruikt Absalom? Hoe communiceren profeten? Zijn koningen beeldbouwers? Hoe ‘verkoopt’ Paulus het evangelie?

paperback
formaat 12 x 18 cm
ca. 120 p.
ISBN 90-6162-796-x
prijs circa € 8,95
Uitgeverij NBG